

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Иманжұпар Джахангир Қасенұлы

**ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІН
ТАЛДАУ**

«7M041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы бойынша

Ғылыми жетекші: _____ Дусипов Е.Ш., з.ғ.д.

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023 ж.

Басқару институтының директоры _____ Гаипов З.С., с.ғ.д.

Астана, 2023 жыл

Мазмұны

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ	7
ҚОРЫТЫНДЫ.....	37
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	39

Нормативтік сілтемелер

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтеме жасалған:

Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды;

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI;

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII;

Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі, 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ;

«Атқарушылық іс жүргізу туралы және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заң, 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-I V;

«Қазақстан Республикасындағы бағалау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, 2018 жылғы 10 қаңтардағы № 133- VI;

«Соттардың атқарушылық іс жүргізу мәселелері бойынша заңнаманың кейбір нормаларын қолдануы туралы» 2017 жылғы 31 наурыздағы ЖС қаулысы;

«Сот актілерін орындамағаны үшін жауапкершілік туралы» 2003 жылғы 19 желтоқсандағы ЖС қаулысы;

Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2015 жылғы 20 ақпандағы № 100 бұйрығымен бекітілген Қағидалар;

«Жеке сот орындаушысының қызметі үшін төлем мөлшерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 4 мамырдағы № 437 қаулысы.

Қолданылған қысқартулар

АЖ –	ақпараттық жүйе
АК –	Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі
АІЖК –	Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі
ӘРПК –	Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі
ӘІСА –	Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы
ЖИ –	жасанды интеллект
ЖСО –	жеке сот орындаушылары
МАӘС –	мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соты
Төрелік жүйесі –	Қазақстан Республикасы Әділет органдарының автоматтандырылған «Төрелік» ақпараттық-талдау жүйесі
ХҚКО –	Халыққа қызмет көрсету орталығы
ЭҚ –	электронды қолтаңба

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін әзірлеуге қатысты мәселелердің теориялық және практикалық маңыздылығына байланысты.

Әкімшілік әділет – халықты айтпағанда, судьяларға, мамандарға аз таныс жас салалардың бірі. Қазақстан Республикасының ӘРПК қолданысқа енгізілгеніне екі жылдай уақыт өтті. Мемлекеттік органдардың әрекетіне/әрекетсіздігіне шағымдар саны арифметикалық прогрессиямен ай сайын өсіп келді. Соңғы статистикалық мәліметтерге сәйкес, азаматтардың пайдасына қабылданған шешімдердің үлесі шамамен 55% құрайды [1]. Істердің көп бөлігі мемлекеттік органдар қызметінің сапасын арттыру мақсатында сот шешімдерін тиісті талдауды және жалпылауды талап етеді. Бұл өз кезегінде азаматтардың арыз-шағымдарын азайтуы керек.

Әкімшілік әділет енгізілгенге дейін мұндай істер азаматтық сот ісін жүргізу аясында қаралатын. Сондықтан юрисдикцияны анықтау үшін қайтарулардың көп санымен, жария-құқықтық даудың нысанын анықтау критерийін неғұрлым нақты ажырату қажет. Әкімшілік әділет азаматтарға даулы мәселелерді шешу үшін жан-жақты кепілдіктер береді. Сондай-ақ мемлекеттік функцияларды бәсекелес ортаға және өзін-өзі басқару органдарына беру саясаты жалғасуда. Осы себептерге байланысты іс жүзінде юрисдикцияны анықтауда (азаматтық немесе әкімшілік) мәселелер жиі кездеседі, бұл өз кезегінде қағазбастылықты, істерді ұзақ қарауды, азаматтардың наразылығын тудырады.

Әкімшілік әділетті құқықтық реттеу мәселелері А.Подопригора, Я.Пуделько, Р.Сарпеков, Р.Мельник, З.Баймолдина, М.Сүлейменов, Ю.Старилов сияқты ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапқан.

Зерттеу объектісі – әкімшілік сот төрелігін ұйымдастыру мен қызмет етуіне байланысты қоғамдық қатынастар.

Зерттеу пәні – әкімшілік іс жүргізудің тиімділігін бағалау.

Зерттеудің мақсаты – әкімшілік сот төрелігін одан әрі жетілдіру үшін Кодекстің жаңа нормаларын орындаудағы құқықтық олқылықтарды, проблемалық мәселелерді және оларды шешу жолдарын анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** қойылды:

- сот тәжірибесін зерделеу және талдау;
- статистиканы талдау, себеп-салдар байланысын анықтау;
- әкімшілік сот төрелігін дамытудағы проблемалық мәселелерді шешудің шетелдік тәжірибесін зерделеу;
- Қазақстан Республикасындағы әкімшілік әділетті жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеу;

Зерттеу әдісінде кейстерді талдау қолданылды – сот шешімдерін талдау, атап айтқанда, қайтару себептері мен істі белгілі бір юрисдикцияға жатқызу талданды, индекстік талдау әдісінің кейбір элементтері де қолданылды. Жалпы қорытынды, талдаудың теориялық әдістері (соның ішінде жүйелік тәсіл,

логикалық және тарихи ассоциация әдістері), оның ішінде нақты ізденістерді жинақтау (салыстырмалы статистикалық деректерде).

Жүйелі іздестіру әдісінің көмегімен сот орындаушылар институтының жалпы және арнайы мәселелері бір көзқараспен қарастырылып, олардың әртүрлі құрамдас ішкі және сыртқы байланыстары зерттеліп, біркелкі теориялық және практикалық қорытындылар жасалды.

Құқықтық-формальды тәсіл – зерттеу жұмысының негізі болып табылатын құқықтық актілерге сараптама жүргізуге көмектесті. Салыстырмалы құқықтық әдіс – әкімшілік сот төрелігін ауқымды, тиімді және терең зерттеуге және құқықтың практикасы мен теориясында қолдануға болатын пайдалы ақпарат алуға ықпал етті.

Гипотеза. Әкімшілік сот төрелігін дамытуда кедергілер болады, оларды анықтау және шешу қажет болады. Бұл мемлекеттік органдар қызметінің жетілдірілуі және соттардың осы бағыттағы рөлінің артуы. Сот тәжірибесі мен кадр қозғалысы арасында байланыс бар екені анықталды.

Күтілетін нәтижелер. Мемлекетіміздің тарихи қалыптасуы жүргізіліп жатқан реформаларға қиын қатарласады. Адам, азамат даму мен реформалардың ошағы болуы керек. Зерттеу түрлі саладағы азаматтардың тұрмысын жақсартуға мүмкіндік береді деп болжануда.

I. Әкімшілік сот төрелігін ұйымдастырудың теориялық негіздемесі

1.1 Әкімшілік рәсімдердің және әкімшілік әділеттің тұжырымдамалық анықтамасы.

Н.И. Мамонтов әкімшілік сот төрелігі институтының тиімді қалыптасуы үшін айтарлықтай олқылықтары бар әкімшілік заңнаманы түбегейлі жетілдіру қажет болатынын атап өтті [2].

Ю.Стариловтың да әкімшілік сот төрелігіне қатысты анықтамасын береміз : «Атқарушы билік пен мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру мен қызмет ету принциптерінің бірі адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау, қамтамасыз ету және қорғау болып табылады. Әкімшілік сот төрелігі сонымен қатар билікті бөлу принципін жүзеге асыра отырып, атқарушы биліктің жұмысына сот бақылауын жүзеге асыруға бағытталады, ал кейбір елдерде әкімшілік әділет органдары тәуелсіз және атқарушы биліктен де, жалпы соттардан да бөлінген» [3] . Біздің елімізде билік тармақтары заң шығарушы, сот және атқарушы болып бөлінеді. Әкімшілік әділет институтының енгізілуі билік тармақтары арасындағы тепе-теңдік жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді, қазір атқарушы билік органдарына сот бақылауының нақты институты пайда болды.

Е.Л. Гасымов Әзірбайжандағы әкімшілік әділеттің қалыптасуына қатысты – бұл елдегі әкімшілік сот төрелігі институтының жаңалығы жаңа әкімшілік заңнаманы кеңінен насихаттау және кадрлардың, әсіресе сот жүйесінің біліктілігін арттыру бойынша шаралар қабылдауды талап етті [2]. Жоғарғы Сот және ауданаралық соттар ресми ақпарат көздерінде, әлеуметтік желілерде, БАҚ-та ӘРПК нормалары мен сот тәжірибесін белсенді түрде түсіндіруде.

Автор Р.А. Подопригора Әкімшілік сот төрелігінің әкімшілік рәсімдерге, атап айтқанда, соттарда жиі шағымданатын жеке актілерге қатысты рәсімдерге де әсер ететінін жазды. Әкімшілік сот төрелігі бұл рәсімдердің дамуына ықпал ете алады, өйткені көптеген процессуалдық кемшіліктер мен олқылықтарды анықтайтын сот тәжірибесі [3]. Сот тәжірибесінде талапкерлер әкімшілік акт пен әкімшілік әрекеттің аражігін ажыратпай, әкімшілік органдардың жауаптарына шағымданады . Әкімшілік акт жазбаша немесе электронды түрде ресімделген құжат болып табылады.

Әкімшілік әділет құқықтық мемлекеттің маңызды құрамдастарының бірі болып табылады. «XIX ғасыр тарихындағы әкімшілік әділет. азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін берген кепілдіктерінің біріне айналды» [4] Әкімшілік сот төрелігі Еуропа елдерінен бастау алады. Біздің еліміз бұл институтты посткеңестікте соңғылардың бірі болып енгізді. Әкімшілік әділет демократиялық жүйенің негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Қазіргі мемлекеттерде әкімшілік әділеттілікті ұйымдастырудың үш модельдері ерекшеленеді: француз, герман, англо-саксон. Қазақстан Республикасында Әзірбайжанмен ең ұқсас құрылым. Қазақстан Республикасындағы әкімшілік әділет құрылымы ең қолайлы – неміс үлгісіне негізделген. Елімізде жеке соттар құрылды. ӘРПК-ны орындауды әкімшілік орталықтарда құрылған мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соттар

жүзеге асырады. Апелляциялық және кассациялық сатылар бар, Жоғарғы Сотта сот алқасы құрылды.

ӘРПК әзірлеуде олар әкімшілік іс жүргізу және жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы заңдардың нормаларын біріктірді, сонымен қатар Азаматтық іс жүргізу кодексінің нормалары мен әкімшілік іс жүргізудің жаңа принциптерін енгізді. Әкімшілік сот төрелігі әкімшілік рәсімдер мен сот өндірісінен тұрады. Сондай-ақ, әкімшілік сот төрелігін ӘҚБтК-ні орындаудан туындайтын құқықтық қатынастармен шатастырмау керек. Әкімшілік рәсімдер – мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдардың, әкімшілік органдардың азаматтар мен заңды тұлғаларға қатысты заңмен берілген өкілеттіктерді орындауынан туындайтын құқықтық қатынастар. Мысалы, мемлекеттік қызметтерді көрсету, лицензиялау және т.б. Әкімшілік орган деп тек мемлекеттік органдар ғана емес, сонымен бірге билік өкілеттігі берілген ұйымдар да түсініледі. Мысал ретінде жеке сот орындаушылар мен олардың палатасын айтуға болады. Егер даудың бір тарапы мемлекеттік орган болса, бұл дереу әкімшілік сотқа жүгіну қажет дегенді білдірмейді. Бұл құқықтық қатынастар азаматтық, экономикалық, әскери, тіпті қылмыстық соттардың объектісі бола алады.

Әкімшілік әділет мемлекеттік органдар, реттеуші органдар және басқа да қоғамдық ұйымдар сияқты әкімшілік органдардың іс-әрекеттерін реттейтін құқықтық принциптер мен рәсімдерді қарастыратын құқық саласына жатады. Әкімшілік сот төрелігінде туындауы мүмкін кейбір мәселелерге мыналар жатады:

Рәсімдердің әділдігі. Әкімшілік сот төрелігінің негізгі мәселелерінің бірі – әкімшілік органдар қолданатын рәсімдердің әділ және ашық болуын қамтамасыз ету. Бұған тараптардың іс жүргізу туралы хабардар болуын және тыңдалу мүмкіндігінің болуын, шешім қабылдау процесінің бейтарап болуын және әкімшілік шешімдердің тиісті түрде қаралуын қамтамасыз ету кіреді.

Әкімшілік әділеттің тағы бір мәселесі әкімшілік органдардың өз әрекеттері үшін жауап беруін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл әкімшілік шешімдердің қайта қаралуын қамтамасыз етуді және олардың әрекеттері үшін әкімшілік органдарды жауапкершілікке тартудың тиісті тетіктерінің болуын қамтиды.

Әкімшілік сот төрелігіндегі тағы бір мәселе тараптардың әкімшілік іс-әрекет нәтижесінде зардап шеккен кезде олардың тиісті қорғау құралдарына қол жеткізуін қамтамасыз ету болып табылады. Бұған әкімшілік шешімдерге шағымданудың рәсімдерінің болуын және әкімшілік әрекеттерден зардап шеккен тараптар үшін тиісті қорғау құралдарының болуын қамтамасыз ету кіреді.

Әкімшілік әділет басты мәселе тараптардың сот төрелігіне қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұған қаржылық жағдайына немесе заң қызметтеріне қол жеткізу мүмкіндігіне әсер етуі мүмкін басқа факторларға қарамастан, құқықтық процестердің барлығына қолжетімді болуын қамтамасыз ету кіреді.

Тағы бір мәселе – юрисдикция мәселесі. Кейбір даулардың юрисдикциясын анықтаудың бастаулары айырмашылықтарды, жария және жеке құқықтың шекараларын табуда жатыр. Жария құқық билік пен бағыну әрекет ететін қатынастармен сипатталады, ал жеке құқыққа қатысты қатынастар жеке субъектілердің еркіне байланысты «көлденең» қалыптасады. Кейбір даулар қоғамдық құқықтың да, ішінара жеке құқықтың да шекараларын қамтуы мүмкін. Азаматтық құқық талаптарының белгілері бар әкімшілік қатынастар. Әкімшілік істер тараптардың теңдігі, ерік-жігер дербестігі мен мүліктік дербестігі болмайтын қатынастармен сипатталады. Әкімшілік орган өкілдік ететін мемлекет заңдар мен заңға тәуелді актілерді орындау бойынша өз өкілеттіктерін жүзеге асырады.

Мемлекеттік қызмет туралы заңның орындалуынан туындайтын қатынастардың үлесі айтарлықтай көп болды. Соттардың бұл тәжірибені әртүрлі түсінуі мемлекеттік қызмет туралы заңның еңбек кодексінен бастау алатындығына, соған сәйкес азаматтық сот ісін жүргізудің юрисдикциясын анықтау қажеттілігіне әкелді. Дегенмен, бұл шешім негізсіз сияқты боп көрінеді. Себебі мемлекеттік қызметші аппарат тарапынан әділетсіз әрекеттерге тап болуы ғажап емес. Дәл осындай жағдайларда тұлғалардың мұндай санаттары үшін әкімшілік іс жүргізудің кепілдіктері мен принциптері қажет болады.

Л. Хван қоғамдық сананың маңызы, ойлаудағы өзгерістер туралы егжей-тегжейлі жазады. Сондықтан да оны жүзеге асыру алдында елеулі мемлекеттік реформалар жүргізілуі керек, сонымен қатар ол тиісті инфрақұрылымдық өзгерістермен, соның ішінде қоғамдық сана деңгейіндегі өзгерістермен бірге қарастыру керек [5]. Инфрақұрылым ретінде сот жүйесін, оның тәуелсіздігін, кадрлардың дайындығын, ақпараттық жүйелерді пайдалануды (e - otinish) және т.б. түсіну керек.

Кез келген реформаның табысты болуы кадрлардың сапасына байланысты. Бүгінгі таңда үлкен мәселе – білікті судьялардың жетіспеушілігі.

Қазіргі таңдағы сот жүйесі мемлекеттік басқару органдарымен тығыз байланыста, бұл әсіресе әкімшілік сот төрелігі аясында маңызды. Конституцияға сәйкес Үкімет Республика Президентімен келісе отырып, мемлекеттік бюджет есебінен ұсталатын барлық органдарды қаржыландырудың және қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеудің бірыңғай жүйесін бекітеді. Судьялардың тәуелсіздігі, істерді қараудағы сот рөлінің белсенділік принципіннің жұмысы туралы мәселе орынды көтеріліп отыр. Жоғарғы Соттың есептеріне сәйкес, соттарды қаржыландырудың жаңа принципі енгізілді. Оның мәні: сот жүйесіне бүкіл мемлекеттік аппаратты ұстауға кететін шығындардың кемінде 6,5%-ын алуға кепілдік беріледі. 2023 жылдан бастап. Ақшаны соттың өзін-өзі басқару органы, Жоғарғы Соттың кеңейтілген жалпы отырысы бөледі [6].

Өткен жылдары азаматтық сот ісін жүргізуде даулардың 85 пайызы сот арқылы мемлекеттік органдардың пайдасына шешілген. 2022 жылдың алты айында әкімшілік соттарға 9 мыңнан астам талап-арыз түскен. Мемлекеттік

органдар істердің 60 пайызында ұтылған, бұрын 85% олардың есебіне шешілген [6].

II. Қазақстан Республикасындағы әкімшілік сот төрелігінің тиімділігін талдау

Әкімшілік іс жүргізу істерін келесі санаттары бар [7]:

- еңбек даулары;
 - тұрғын үй даулары;
 - жер даулары;
 - мүліктік даулар;
 - мемлекеттік сатып алу даулары;
 - салықтық даулар;
 - кедендік даулар;
 - зейнетақы даулары, жәрдемақылар және басқа да әлеуметтік төлемдер бойынша;
 - тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша;
 - зияткерлік меншікке қатысты;
 - қоршаған ортаны қорғаумен байланысты;
 - монополияға қарсы даулар;
 - лицензиялау салалары;
 - денсаулық сақтау;
 - жер қойнауын пайдалану;
 - ғылым мен білім саласындағы;
 - мемлекеттік қызметтер бойынша;
 - аудит және сақтандыру бойынша;
- басқа да даулар.

ӘРПК енгізілгеннен бері республика соттарына 27 629 талап арыз (2021 ж. – 14 469, 2022 – 13 160 талап арыз) түскен.

Әкімшілік сот төрелігі енгізілген жыл ішінде соттармен барлығы 24 613 іс немесе 89 % (2021 ж. – 12 363, 2022 ж. – 12 250 іс):

- қаулымен – 8559, немесе 35% (2021 ж. – 4161, 2022 ж. – 4398 іс);
- талаптарды қайтару (татуласуды қоспағанда) – 11805, немесе 48% (2021 ж. – 6125, 2022 ж. – 5680 іс). Оның ішінде талап арызды қайтарып алуға байланысты 5399, немесе 46% (2021 ж. – 2450, 2022 – 2949).
- татуластыру – 3413, немесе 14% (2021 ж. – 1414, 2022 ж. – 1999 іс).
- юрисдикция бойынша жіберілген – 397, немесе 2% (2021 ж. – 223, 2022 ж. – 174).

Есепті кезеңнің соңындағы қалдық 2620, немесе 9% жағдай [1].

Өңірлер бойынша қабылдау туралы деректер келесідей:

1-кесте. Өңірлер бойынша ӘРПК аясында қабылданған талап арыздардың жылдар бойынша саны [1].

Кезең	Астана	Алматы	Алмат. обл.	Қарағанды	Шымкент	ШҚО	Түркістан	Қостанай	Ақмола	Павлодар	Жамбыл	БҚО	Атырау	Ақтөбе	СҚО	Маңғыстау	Қызылорда	Әскери сот	Барлығы
2021 жарты жыл	2498	2392	1148	1003	910	838	682	680	618	606	554	522	427	413	375	358	339	106	14 469
2022 жарты жыл	2186	2072	1292	896	790	637	654	692	515	568	480	483	344	399	382	317	391	62	13 160
Жыл бойына	4684	4464	2440	1899	1700	1475	1336	1372	1133	1174	1034	1005	771	812	757	675	730	168	27629

Кестеге сәйкес, республикалық маңызы бар Астана мен Алматы қалаларының көрсеткіші үлкен, басқа облыстармен салыстырғанда екі есе көп. Бұл, әрине, ең алдымен, халықтың тығыздығы, сонымен қатар көптеген мемлекеттік органдардың сол жерде орналасуымен байланысты.

Әр судья күніне 11 шешім шығарады. Бұл жұмыс көлемі қабылданған шешімдердің сапасына да әсер етеді. Қайтарулардың белгілі бір үлесі салалық салаларда, атап айтқанда салықтық даулар бойынша сотқа дейінгі реттеудің сақталмауымен байланысты болды. Алайда, талдау нәтижелері бойынша соттар даудың соттан тыс қаралған-қаралмағанына қарамастан, болашақта барлық талаптарды қабылдау туралы шешім қабылдады [8]. Бұл тәжірибенің себебі соттардың көп ағынның және істерді қараудың физикалық мүмкін еместігіне байланысты қаралатын құқықтық қатынастардың шеңберін барынша шектеуге тырысуы деп болжанады. Алайда, маңызды қағидаттар қолданылатын әкімшілік сот төрелігінің пәні болуы тиіс әлеуметтік маңызы бар мәселелер назардан тыс қалмауы керек.

Елорда мен Алматыда – күніне 50 шешімге дейін [9].

2021 жылы судьялар күн сайын 5000 шешім қабылдады. Дәлірек айтсақ, 5227.

Олардың 8 пайызы жоғары сатыдағы соттарға шағымдалған. Бұл 5 мыңнан 430 шешім.

Яғни, қабылданған шешімдердің 92 пайызы барлығын қанағаттандырды.

5000 шешімнің 1,5%-ы Жоғарғы Сотқа шағымданған. Бұл күніне 90 шешім.

Егер нақты істер бойынша барлық түпкілікті шешімдерді қабылдайтын болсақ, оның 1,4%-ында апелляциялық және кассациялық шағымдар жойылып, өзгертілген.

Қостанай облысының МАӘС және облыстық апелляциялық соттардың есеп беру сұхбаттары қаралды .

2021 жылдың екінші жартыжылдығына:

Астана қаласы бойынша 6014 талап арыздар мен арыздар түсіп, оның ішінде 2788 шешім қабылданып, 1263-і немесе 45 пайызы қанағаттандырылды. 975 шағым бойынша қайтарым болды, бұл 34%. Негізгі себептер – соттылығының жоқтығы, юрисдикцияның болмауы (жариялылық элементінің болмауы), татуластыру келісімдері жасалғанына байланысты талапкердің өзі талап арыздан бас тартты. Егер қайтару коэффициентін жалпы сомаға бөлу арқылы есептесе, 0,34 шығады.

Алматы қаласы бойынша 2400-ге жуық арыздар мен талап арыздар түсіп, шешім шығарылды – 767, немесе 37%. Қанағаттанушылықпен – 254 немесе 46,2%. Татуласумен – 136. 1062 қайтару немесе 44%. Оның ішінде 42% - 6-тармақ бойынша - қарау - 193; 30% – әкімшілік іс жүргізу тәртібімен қарауға жатпайды – 319; 15% – мерзімі бойынша – 131 талап арыз. Алғашқы үш айда орта есеппен айына 193 шағым түскен. Келесі 3 айда бұл орташа есеппен 160 шағымға дейін төмендеді. Бұл сот тәжірибесінің қалыптасқандығымен, сондай-ақ соттардың ұқсас шешімдерін ескере отырып, даулардың сотқа дейін шешілуімен түсіндіріледі. Алматы қаласында қайтару коэффициенті 0,44.

Істердің көп бөлігі сот орындаушыларының әрекеті мен әрекетсіздігіне түседі, шамамен 40-50%. Оның 80-90 пайызы борышкерлердің арыздарына байланысты. Бұл жағдайларда қанағаттану 40-60% құрайды. ЖСО палатасы мемлекеттік функция берілген ұйым. Бұл сала соттан кейінгі өндіріс болып табылады.

Қостанай облысында 653 іс өндіріске енгізілді. 211 шешім қабылданып, оның 74%-ы, яғни 80-і қанағаттандырылды; 11% - ішінара қанағаттандырумен. 64 - медиация туралы келісім жасалды. 284 - аяқталды. 255 – қайтарылды, оның ішінде 61 іс – татуласу келісіміне байланысты талапкер талап арыздан бас тартты. Барлық талаптардың 40%-ы сот орындаушыларының үлесіне. Қайтару пайызы 39, коэффициенті 0,39.

Апелляциялық сатыдағы сот 6 шешімнің күшін жойды (оның 4-еуі талапкердің жағдайын жақсартты), 102 істің бірінші сатыдағы 3 шешімін өзгертті. Бұл 4,2%, республикалық орташа көрсеткіштен 3,2% жоғары. 12 іс бойынша апелляциялық сатыға шағымданғаннан кейін бірінші сатыдағы сот шешімі – тараптардың татуласу туралы келісімі жойылды. Яғни, талап қоюшылар бірінші сатыдағы соттың шешімімен келіспейтін және апелляциялық шағым түсірген істердің жартысынан көбі. Себеп қарапайым қабылдамау немесе мемлекеттік органның ұстанған материалдық немесе іс жүргізу заңнамасын бұзу, жеткіліксіз дәлелденген шешім болуы мүмкін. Соттар мұны заң кеңесшілерінің қызметімен байланыстырады. Дегенмен, «екі заңгер, үш пікір» дегендей, оны әртүрлі түсіндіруге болатын көптеген нормалар мен

жағдайлар бар. Соттар негізінен мемлекеттік орган жағын немесе бюджет мүддесін ұстанатын тәжірибе бар. Бұл үрдіс өзгермесе, сот сияқты тәуелсіз жүйе туралы айту қиын. Өйткені, билік тармақтарын бөлудің мәні, дәл солай, биліктің, заңдардың орындалу сапасын арттыру, заң үстемдігінің салтанат құруы, азаматтардың, соның ішінде бизнестің құқықтары мен мүдделерін қорғау болып табылады.

Республика бойынша 2021 жылдың 1 шілде мен 23 қараша аралығында 10 863 талап-арыздар мен арыздар келіп түскен. 2684 іс қаралып, шешім шығарылды. 4308 шағым қайтарылды. Бұл 39% немесе 0,39 қатынас. Астана қаласында 0,34, Алматы қаласында 0,44, Қостанай облысында 0,39. Бүкіл республика бойынша қайтарым деңгейі айтарлықтай жоғары болғанымен, Алматы қаласы мен Қостанай облысы бұл көрсеткіштен асып түседі. Статистика көрсеткендей, шағымдар мен өтініштердің жартысынан сәл азы қайтарылған.

Даулардың келесі санаттары бойынша ең жоғары көрсеткіш: сот орындаушыларының әрекетіне (әрекетсіздігіне) дау айту бойынша – **9140** (2021 ж. – 4923, 2022 ж. – 4217) немесе **33 %** . Атқарушылық іс жүргізу саласында сот төрелігін бақылауды жүзеге асыру әкімшілік сот төрелігінің мақсаттарына толық сәйкес келмейтін сияқты. Бұл құқықтық қатынастар мүмкіндігінше нормалармен техникалық реттелуі керек. Көптеген сұрақтардың туындауы заңнамалық реттеудің кемшіліктері мен жетілмегендігін көрсетеді. Мысалы, Германияда, Негізгі Заңның 19 (4 тармағы) Германия Федералдық Конституциялық соты жария билік ретінде тек атқарушы билікті түсінеді. ЖСО қызметін Қазақстан Республикасының атқарушы билігінің бір бөлігі деп атауға болмайды. Осылайша, статистиканың бұл бөлігі әкімшілік сот төрелігінің нақты жағдайын көрсетпейді.

2.2. Әкімшілік даулардағы жеке және жария құқықтың арасындағы айырмашылық

Талдау барысының, зерттеу жұмысының негізгі бөлігі – даудың юрисдикциясын анықтау барысында жариялылықты қараудағы мәселелер болып табылады.

Статистика көрсеткендей, қайтарулардың жоғары үлесі бар. Соттар даулы құқықтық қатынастардың жария-құқықтық салаға жатпайды деп талап арыздарды жиі қайтарады. Осыған байланысты мәселені белгілі бір юрисдикцияға жатқызу критерийі егжей-тегжейлі болуы керек, кем дегенде, түсініктеме деңгейінде беру қажет, себебі кей кездері заңның егжей-тегжейлі жазылуы теріс әсерін беруі мүмкін.

Жеке және жария құқықты ажырату критерийін қоғамдық қатынастардың қалыптасуынан іздеу керек; мұндай критерий – негізінен тиісті құқықтық қатынасқа қатысушылар жүзеге асыратын мүдденің сипаты (көрсетілген тәсілді құқықтың сол немесе басқа ішкі жүйесімен қорғалатын мүдделер желісі бойынша жеке және жария құқықты ажырату әрекетінен ажырату керек, өйткені құқық әлеуметтік институт ретінде бүкіл қоғамның түбегейлі мүдделерін білдіруге арналған). Қоғамдағы құқықтық реттеудің кез келген сипатымен, бір жағынан, жеке қатынастарды және екінші жағынан, олардың тиісті құқықтық әдістерінің әсерін объективті түрде талап ететін қоғамдық қатынастарды анықтауға болады. Белгілі бір қатынастарды құқықтық реттеу үшін қолданылатын әдістердің олардың мәніне сәйкестік дәрежесі қарастырылып отырған құқықтық тәртіпті тұтастай қоғамдық қатынастарға әсер етудің сәйкестігі тұрғысынан бағалауға мүмкіндік береді [10]. Жариялылық элементін анықтауда әлеуметтік маңызды қатынастарды тізбелеген Қазақстан Республикасының Конституциясына, құқықтық актілерге, мемлекеттік функцияның сипатына қарау керек. Жеке меншік ұйымдар мемлекеттің маңызды қоғамдық функциясын атқарғанда қиындық туғызады.

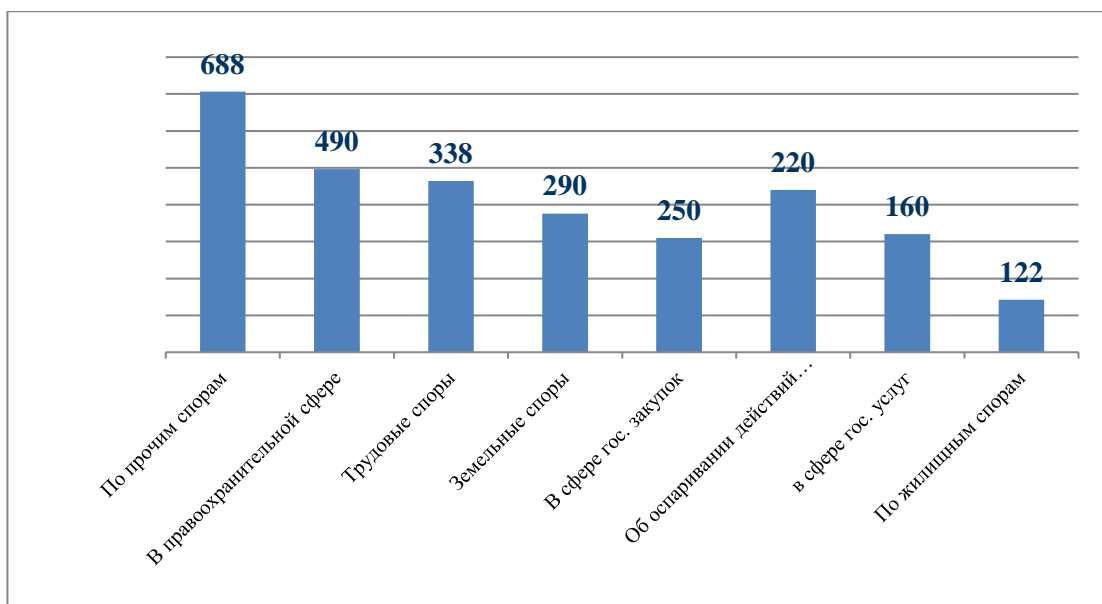
Сот тәжірибесін талдау соттардың белгілі бір уақытта талап арыздарды қайтарғанын көрсетті, бұл салалық заңнамаға сәйкес сотқа дейінгі іс жүргізу тәртібі сақталмағанын көрсетеді. Алайда, бір жылдық тәжірибеден кейін соттар сотқа дейінгі процедураға қарамастан, барлық талаптарды әрқашан қабылдауға шешім қабылдады.

Сот юрисдикцияның жоқтығына байланысты талап арыздарды қайтарған кезде қай сотқа жүгіну керектігін нақты көрсетіп, қайтаруды уәждейтін талапты өзі қайта бағыттайтынын атап өткен жөн. Қазақстанның соттары әртүрлі актілерде әртүрлі әрекет етеді, олар талап арызды әкімшілік іс жүргізу шеңберінде қарауға болмайтынын жаза алады.

Юрисдикцияның болмауы (11-тармақ) баптың 1-тармағы. 138 ӘРПК) – 3247, немесе 26% (2021 ж. – 1836, 2022 ж. – 1411).

Өткен жылмен салыстырғанда бұл негіздегі кірістілік 425 талапқа немесе 23%-ға азайған.

Осы негізде талапты қайтару диаграммада көрсетілген даулар бойынша жасалды:

1-сурет. Қайтару бойынша талап арыздарды санаттар бойынша жағдайы [1].

Талапкерлер ӘРПК тәртібімен даулауға жатпайтын құқық қорғау органдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) даулауға байланысты талаптар қояды (15%) [1].

Осы негіздегі талаптарды қайтарудың негізгі себептері:

- қылмыстық процесте және ӘҚБтК шеңберінде даулануға жататын әрекеттерге шағымдану;

- азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қаралуға жататын, оның ішінде шарттық міндеттемелерге, жеке меншік құқығын қорғауға, азаматтық хал актілеріне өзгерістер енгізуге және т.б. байланысты талаптарды беру;

Әкімшілік сот төрелігінің қағидаттары қолданылуы тиіс қарапайым азаматтардың мүддесін қозғайтын көптеген мәселелер назардан тыс қалып қала ма деген үрей бар. Сот тәжірибесі талап араз санының төмендеуі туралы айтады, бірақ бұл соттардың қате тәжірибесінің салдары болуы мүмкін. Бұл мемлекеттік қызметкерлердің, студенттердің, кейбір әлеуметтік саланың сұрақтары. Жоғарыда айтылғандардың барлығын ескере отырып, қоғамдық мүдденің шекарасын, жариялылық элементін неғұрлым нақты белгілеу, мәселенің жариялылығын анықтаудың негізгі принципін белгілеу қажет деп есептелінеді.

ӘРПК негізгі міндеттеріне қоғамдық-құқықтық қатынастарда жеке және қоғамдық мүдделердің теңгеріміне қол жеткізу тармағы кіреді.

Жариялылық, қоғамдық мүдде элементінің тұжырымдамалық анықтамасын толықтыру қажет.

Д.Н. Горшунов «қоғамдық мүдде» – бұл мемлекет мойындайтын, құқық нормаларында көрсетілген және мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілген қоғамдық мүдде деп есептейді [11].

Теориялық тұрғыдан жария және жеке құқықтың карама-қарсылығы әртүрлі себептермен жүзеге асырылады. Құқықты екі ішкі жүйеге бөлу екі категорияны ескере отырып жүзеге асырылуы мүмкін деп есептеледі.

Біріншіден, құқықтық нормалар арқылы жүзеге асатын мүдде ұғымы. Бұл жағдайда мыналарды ажыратуға болады: а) жеке мүдде – жеке құқық субъектілерінің мүддесі, оның ішінде жеке құқықтық қатынастарға қатысушы ретіндегі мемлекеттің мүддесі және (б) қоғамдық мүдде – танылған әлеуметтік қауымдастықтың мүддесі, мемлекетпен және заңмен қамтамасыз етілген, оның қанағаттандырылуы оның болуы мен дамуының шарты мен кепілі болып табылады [11].

Жариялылық элементі мәселенің, оқиғаның немесе ақпараттың жұртшылық назарына жеткізілу дәрежесін білдіреді. Мәселенің жалпыға ортақ екендігін анықтаудың негізгі қағидасы контекстке байланысты өзгеруі мүмкін, бірақ кейбір негізгі ойларға мыналар жатады: мәселенің жеке адамдарға, қауымдастықтарға немесе жалпы қоғамға маңыздылығы мен ықтимал әсері оның жариялылығын анықтауда шешуші рөл атқарады. Көптеген адамдарға тікелей немесе жанама әсер ететін немесе елеулі салдары бар мәселелер көбірек жарияланады.

Тағы бір негізгі фактор – белгілі бір мәселеге қоғамның қызығушылық деңгейі. Егер мәселе жалпы жұртшылықтың алаңдаушылығы мен құндылықтарымен резонанс тудырса, оған назар аудару және жария ету ықтималдығы жоғары. Қоғамдық мүддеге өзектілік, уақыттылық, сәйкессіздік немесе жаңалық сияқты факторлар әсер етуі мүмкін.

Кейбір жағдайларда ұйымдар, үкіметтер немесе саяси құрылымдар белгілі бір мәселелер бойынша жариялылықты ілгерілетуге немесе оның жолын кесуге мүдделі болуы мүмкін. Стратегиялық байланыс, қоғаммен байланыс күштері немесе саяси күн тәртібі сияқты факторлар мәселенің жариялылық деңгейіне әсер етуі мүмкін.

Қоғамдық сұраныс немесе белсенділік мәселені жариялауға да көмектеседі. Жеке адамдар немесе топтар белгілі бір істі белсенді түрде жақтаса, демонстрацияларға қатысса немесе хабардарлықты арттыру үшін әлеуметтік медиа платформаларын пайдаланса, мәселенің жариялануы ықтимал.

Мәселенің жариялылығын анықтау көптеген факторлар әсер ететін күрделі процесс екенін атап өткен жөн. Бұл элементтердің өзара әрекеттесуі нақты жағдайларға, әлеуметтік нормаларға, медиаға және кез келген уақытта қоғамдық қызығушылыққа байланысты өзгеруі мүмкін.

Жария және жеке құқықты ажыратудың негізі әр қайсысы әртүрлі реттеу әдістеріне негізделген көлденең және тік құқықтық қатынастарды ажырату қажеттілігі болып табылады. Бұл тезис Германияда және Еуропада болып жатқан талқылауға сәйкес келеді, тек онда «реттеу» термині қолданылмайды. Германияда тараптар арасындағы құқықтық қатынас неге міндетті екеніне назар аударылады. Жеке құқықта – тараптардың (келісілген) еркі, жария

құқықта – біржақты тәртіпте қабылданған мемлекеттің нормативтік құқықтық актісі.

Б.Б. Черепяхин айтуынша, құқықтың жеке және жария болып бөлінуі формалды саралау критерийіне негізделуі керек. Бұл ерекшелік жеке және жария құқық жүйесіне тән құқықтық қатынастарды құру және реттеу тәсіліне байланысты жүргізілуі керек. Жеке құқық қатынасы субъектілерді үйлестіру принциптеріне құрылады, жеке құқық өмірлік қатынастарды орталықтандырылмаған реттеу жүйесі болып табылады. Қоғамдық құқықтық қатынас субъектілердің бағыныштылығы принциптеріне құрылады, жария құқық өмірлік қатынастарды орталықтандырылған реттеу жүйесі болып табылады [13].

С.С. Алексеев жеке және жария құқықты былай ажыратады: орталықтандырылған, императивтік реттеу (бағыну әдісі), онда реттеу жоғарыдан төменге өкілеттік-императивті негізде жүзеге асырылады; орталықтандырылмаған, диспозитивтік реттеу (үйлестіру әдісі). Автор құқық салаларында осы негізгі әдістерге байланысты екенін атап көрсетеді, реттелетін қатынастардың табиғаты және басқа да әлеуметтік факторлар әртүрлі вариацияларда, комбинацияларда көрінеді, дегенмен, әдетте, олардың біреуінің басым болуымен. Таза түрде бұл бастапқы әдістер жария түрде, ең алдымен әкімшілік, құқықтық (орталықтандырылған реттеу – бағыну әдісі) және жеке, азаматтық құқықта (орталықтандырылмаған реттеу – үйлестіру әдісі) көрініс табады [14].

Басқа бір еңбегінде автор құқықты жария және жеке деп бөлу үшін екі критерий ең маңызды деген қорытындыға келеді: 1) жария құқық үшін «билік – бағыну» қатынастары, жеке құқық үшін – құқықтық қатынастар тән, субъектілердің теңдігі; 2) жария құқық бағыну принципінде, жеке құқық – қатынастарға қатысушылардың еркі мен мүдделерін үйлестіру принципінде құрылады [15].

Қоғамдық мүдде түсінігі жеке адамдардың немесе топтардың мүдделерін емес, жалпы қоғамның игілігін немесе тұтастай алғанда қоғамның игілігін білдіреді. Ол көбінесе жалпы игілікке, ең жоғары игілікке немесе қоғамның ұжымдық игілігіне сілтеме жасау үшін қолданылады.

Әкімшілік сот төрелігіне қоғамдық мүдде ұғымы әкімшілік шешімдер мен әрекеттер қоғамның кең игілігі мен игілігін басшылыққа алу керек деген идеяны білдіреді. Ол әкімшілік органдар мен мекемелер өздерінің дискрециялық өкілеттіктерін жүзеге асыра отырып, қоғамның ұжымдық мүдделеріне үлес қосатындай әрекет етуі керек екенін мойындайды.

Міне, әкімшілік сот төрелігіндегі қоғамдық мүдде тұжырымдамасына қатысты кейбір негізгі аспектілер мен ойлар:

Мемлекеттік органдар, реттеушілер немесе соттар сияқты әкімшілік органдар жиі қоғамдық игілікке әсер ететін шешімдер қабылдауға мәжбүр. Бұған қоғамдық денсаулық, қауіпсіздік, қоршаған ортаны қорғау, тұтынушылардың құқықтары мен әлеуметтік әділеттілік сияқты салалар кіруі

мүмкін. Бұл органдар өз өкілеттіктерін жүзеге асыру кезінде жалпы халықтың мүдделерін ескеріп, басымдық береді деп күтілуде.

Әкімшілік сот төрелігі көбінесе жеке адамдардың мүдделері мен кеңірек қоғамдық мүдделер арасындағы тепе-теңдікті сақтауды қамтиды. Жеке адамның құқықтары мен мүдделері маңызды болғанымен, оларды қоғамның ортақ игілігімен салыстыру қажет болуы мүмкін. Бұл әкімшілік шешімдердің әртүрлі мүдделі тараптарға және жалпы қоғамдық мүддеге ықтимал әсерін мұқият қарастыруды талап етеді.

Әкімшілік сот төрелігіндегі қоғамдық мүддені қорғау шешім қабылдау үдерістерінде процессуалдық әділеттілік пен ашықтықты қамтамасыз етуді қамтиды. Бұған зардап шеккен тараптарды тыңдау, тиісті ақпаратқа қол жеткізу және әділ және бейтарап шешім қабылдау мүмкіндігін беру кіреді. Транспаренттік процестер әкімшілік жүйеге халықтың сенімін арттыруға көмектеседі.

Әкімшілік органдар көбінесе саяси ойлар мен қоғамдық мүдде мақсаттарын қамтитын шешімдер қабылдайды. Мысалы, реттеушілер қоғамдық денсаулықты немесе қоршаған ортаны қорғау үшін стандарттар мен нұсқауларды белгілей алады. Мұндай жағдайларда шешім қабылдаушылар қоғам мүддесі үшін ең жақсы әрекет бағытын анықтау үшін ғылыми дәлелдемелерді, сарапшылардың пікірін, қоғамдық пікірді және әлеуметтік құндылықтарды ескеруі керек.

Әкімшілік шешімдер жұртшылықтың қатысуына мүмкіндік берсе, қоғам мүддесі жақсырақ қорғалатын болады. Бұған қоғамдық консультациялар, ашық тыңдаулар немесе зардап шеккен адамдар мен топтарға өз пікірлерін білдіру және қоғамдық мүдделі мәселелерге үлес қосу мүмкіндігін беру сияқты механизмдер кіруі мүмкін. Жұртшылықтың қатысуы жауапкершілікті қамтамасыз етеді және қабылданған шешімдердің негізді және қоғамның қажеттіліктеріне сай болуын қамтамасыз етеді.

Әкімшілік сот төрелігіндегі қоғамдық мүддені сот ісін қарау арқылы қорғауда соттар маңызды рөл атқарады. Әкімшілік қаулыларға шағым жасалған кезде соттар шешім қабылдау процесі мен нәтижелерінің заңдылық, негізділік, әділдік және жалпы қоғам мүддесі қағидаттарына сәйкестігін бағалайды.

Жалпы алғанда, әкімшілік сот төрелігіне қоғамның мүддесі тұжырымдамасы әкімшілік органдардың қоғамның кеңірек әл-ауқатын, құндылықтары мен мақсаттарын ескеретін және басымдық беретін шешімдер қабылдау қажеттілігін көрсетеді. Бұл әкімшілік әрекеттердің ұжымдық игілікке сәйкес келуін және олар қызмет ететін қоғамның үміттерін қанағаттандыруын қамтамасыз етеді.

Сот ісін жүргізуде жеке және жария құқықтың шекарасын анықтау кейде қиынға соғады. Жеке құқық жеке немесе заңды тұлғалар арасындағы келісім-шарттар, мүліктік құқықтар туралы талаптар сияқты құқықтық қатынастарды қарастырады, ал жария құқық конституциялық құқық, әкімшілік құқық және қылмыстық құқық сияқты жеке немесе заңды тұлғалар мен мемлекет арасындағы қатынастарды қарастырады.

Көптеген даулар сол немесе басқа органның немесе ұйымдардың әкімшілік органға жүктелуінен туындайды. Атап айтқанда, маңызды мемлекеттік қызметті атқаратын республиканың жоғары оқу орындарының орны. Мемлекеттің білім беру саласындағы саясаты мен қызметі өте маңызды.

Жалпы, Қазақстандағы университеттерді мемлекеттік функцияларды орындауда рөл атқаратын институт ретінде қарастыруға болады, өйткені көптеген елдерде білім беру көбінесе мемлекеттік саясаттың бір бөлігі болып табылады. Дегенмен, мемлекеттің университеттерге қатысуының ерекше сипаты мен көлемі әр елдің заңнамалық базасына, басқару құрылымына және саясатына байланысты әртүрлі болуы мүмкін екенін ескерген жөн. Қазақстанда жоғары оқу орындарын Ғылым министрлігі реттеп, қадағалайды. Үкімет білім беру стандарттарын белгілеуде, оқу бағдарламаларын әзірлеуде және қабылдау рәсімдерін анықтауда маңызды рөл атқарады. Мемлекет сонымен қатар университеттерге қаржы бөледі, академиялық бағдарламалардың ережелерін белгілейді және сапаны қамтамасыз ету тетіктерін қадағалайды.

Қазақстандағы университеттер өз мақсаттары мен міндеттерін мемлекеттік білім беру саясатымен және даму басымдықтарымен жиі үйлестіреді. Олар елдегі адами капиталды, ғылыми зерттеулер мен инновацияларды дамытуға үлес қосуда. Университеттер білім беру және ғылыми зерттеулерді қамтамасыз ете отырып, қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға, экономикалық өсуді қолдауға және ұлттық дамуға ықпал етеді.

Сонымен қатар, Қазақстан университеттері мемлекеттік органдармен ынтымақтаса алады, саясатты талқылауға қатыса алады және ұлттық даму мақсаттарына қатысты ғылыми жобаларға қатыса алады. Олар көбінесе елдің мемлекеттік саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын білімді тарату, дағдыларды дамыту және зияткерлік өсуді ынталандыру алаңдары ретінде қызмет етеді.

Айта кету керек, университеттер білім беру мен ғылыми зерттеулерді қолдау бойынша мемлекеттік функцияларды орындағанымен, олар белгілі бір мөлшерде академиялық автономия мен интеллектуалдық еркіндікке ие. Олар сыни ойлауды дамытуға, білім қалыптастыруға және әртүрлі көзқарастарды алға жылжытуға бағытталған, олар әрқашан нақты мемлекеттік саясатпен немесе бағдарламалармен тікелей сәйкес келмеуі мүмкін.

Осылайша, Қазақстандағы жоғары оқу орындарын мемлекеттік білім беру саясатын іске асырудағы, ұлттық дамуды ынталандырудағы және өз қызметін елдің білім беру мақсаттарымен сәйкестендірудегі рөліне байланысты мемлекеттік функцияларды жүзеге асыратын органдар ретінде қарастыруға болады. Дегенмен, олар өздерінің академиялық және интеллектуалдық миссиясын орындау үшін белгілі бір автономия деңгейін де сақтайды.

Жеке және жария құқықтың аражігін ажыратудың бір жолы даудың сипаты мен оған қатысты мүдделерді қарастыру болып табылады. Жеке-құқықтық даулар, әдетте, жеке құқықтарды немесе міндеттерді орындаумен

байланысты, ал жария-құқықтық даулар қоғамдық қауіпсіздік, денсаулық немесе әл-ауқат сияқты қоғамдық мүдделерді қорғаумен байланысты.

Жеке құқық пен жария құқықты ажыратудың тағы бір жолы - қорғаудың қолжетімді құралдарын қарастыру. Жеке құқыққа қатысты даулар, әдетте, зиянның орнын толтыру, бұйрықтық жеңілдік немесе нақты орындау сияқты азаматтық-құқықтық қорғау құралдары арқылы шешіледі, ал жария-құқықтық даулар қылмыстық жазалау шараларын немесе айыппұлдар, лицензияны қайтарып алу немесе реттеуші органдардың әрекеттері сияқты әкімшілік шараларды қамтуы мүмкін.

Жеке және жария құқық арасындағы айырмашылық контекстке байланысты және әртүрлі факторларға, соның ішінде даудың сипатына, тартылатын мүдделерге және қарастырылатын құқықтық негізге байланысты болуы мүмкін. Жеке және жария құқық арасындағы шекаралар анық емес жағдайларда соттар дауға мемлекеттің қатысуының сипаты мен дәрежесі, даудың қоғамдық мүддеге әсері және қолжетімді қорғау құралдары сияқты әртүрлі критерийлерге сүйенуі мүмкін.

Халықаралық тәжірибе мен сот тәжірибесін зерделей келе, әкімшілік істерді үш санатқа бөлуге болады, ал олар өз кезегінде ішкі санаттарға бөлінеді деп қорытынды жасауға болады. Біріншіден: қоғамдық мүдделерді қозғауы мүмкін шешімдер, жеңілдіктер, қызметтің әртүрлі түрлерін жүзеге асыруға лицензиялар. Екіншіден: салық салу мәселелері сияқты белгілі бір міндеттемелерді (ауыртпалықтарды) жүктейтін шешімдер. Үшіншіден: тергеу сұрақтары.

Жоғарыда аталған анықтамаларды 90-жылдардың соңы мен 2000-жылдардың басында академиялық заң теоретиктері жазған. Жария құқықтың бұл белгісі Кодексте көрсетілмеген. Осы қағидатты жалпылап, Кодекске толықтыру енгізу қажет. Бұл мәселені пысықтау үшін мемлекеттік және жеке құқық саласындағы заңгер ғалымдар мен тәжірибеші судьялардан жұмыс тобын құру қажет. Өйткені, Кодекс аясында қарастырылмаған мәселелер көп. Бұл қосымша қарапайым халыққа түсінікті тілде жазылуы керек және ол судьялардың құзыреттілік мәселелерін анықтауда бастайтын басты қағидасына айналуы тиіс. Әкімшілік сот төрелігінің негізгі міндеттерінің бірі – мемлекеттік және жеке құқық арасындағы тепе-теңдікті сақтай отырып, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғау. Қазіргі тәжірибе бұл тапсырманың толық орындалмағанын көрсетіп отыр.

Кодекстің тұжырымдамалық анықтамасын мынадай мазмұндағы нормамен толықтыру ұсынылады:

3-кесте. Тұжырымдамалық толықтырулар бойынша ұсыныстар.

ӨРПК-нің 4 және 138 баптарының тұжырымдамасына	Жария-құқықтық дау – тараптардың теңдігі болмаған, құқықтық қатынастар императивті-билік нормалары негізінде қалыптасатын, бір тарап	Бұл ретте келісімнің болуы немесе салалық құқықтық актілердің қолданылу мүмкіндігінің болуы талапты жария құқық ретінде қабылдаудан
--	--	---

3-кестенің жалғасы.

	мемлекеттік орган немесе мемлекеттік функцияны жүзеге асыратын ұйым болып табылатын тараптар арасында туындайтын дау.	бас тартуға негіз бола алмайды. Құқықтық қатынастардың пайда болу сипатын қарастыру қажет. Бұл ұғым талаптарды қайтару негіздерін тізбелеген 138-бапта да көрсетілуі керек. Жоғарыда көрсетілген қайтарымдардың көптігі, біршама сұрақтардың қараудан тыс қалып жатқанын көрсетуде.
--	---	---

Бұл тұжырымдаманың берілгені түпкілікті емес. Барлық мүдделі тұлғалар мен органдардың пікірін ескере отырып, мәселені жұмыс тобының аясында көтеріп, қарау ұсынылады.

Әкімшілік сот төрелігінің дұрыс әрекеті шығындар мен билік тепе-теңдігі жүйесінің дұрыс жұмыс істеуіне серпін береді, мемлекеттік қызметтерді көрсету сапасын және мемлекеттік органдардың жұмысын жақсартады, нормативтік құқықтық актілердің проблемаларын анықтайды (мысалы, тұрғын үй мәселелер, еңбек даулары).

Нәтижесінде әкімшілік әділет кепілдік берген қағидаларды қолдана отыра, көптеген қоғамдық маңызды мәселелер әкімшілік соттардың қарауына енгізілетін еді.

2.3 Әкімшілік сот төрелігіндегі атқарушылық іс жүргізу орны

Атқарушылық іс жүргізу мәселелерін реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілер [16]:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- ӘРПК;
- АК;
- АІЖК;
- «Атқарушылық іс жүргізу туралы» Заң;
- «Қазақстан Республикасындағы бағалау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;
- «Соттардың атқарушылық іс жүргізу мәселелері бойынша заңнаманың кейбір нормаларын қолдануы туралы» 2017 жылғы 31 наурыздағы ЖС қаулысы;
- «Сот актілерін орындамағаны үшін жауапкершілік туралы» 2003 жылғы 19 желтоқсандағы ЖС қаулысы;
- Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2015 жылғы 20 ақпандағы № 100 бұйрығымен бекітілген Қағидалар;
- «Жеке сот орындаушысының қызметі үшін төлем мөлшерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 4 мамырдағы № 437 қаулысы.

Әкімшілік сот төрелігі жүйесінде істердің айтарлықтай көп бөлігін ЖСО қызметіне қатысты істер құрайды, атап айтқанда, тұрғын үй мәселелері бойынша (пәтерден шығару), аукцион нәтижелерін орындамау және т.б. ЖСО-мен істер бойынша азаматтық материалдық құқық мәселелері көп қарастырылады.

Шетелдік азаматқа қатысты бір қызықты іс болды, онда соттар құқықтық актілердің иерархиясын ескерді. Ратификацияланған халықаралық шарттар Қазақстан Республикасының актілерінен жоғары. Атап айтқанда, қарызды төлеу туралы сот актісіне сәйкес Ресей Федерациясының азаматына елден шықпауға ЖСО-мен тыйым салынды. Сондай-ақ кейінірек бұл азаматқа қатысты экстрадициялау туралы тағы бір сот актісі шығарылды.

Жеке сот орындаушысы – сот актілерін орындау бойынша жеке практикамен айналысатын, оның қызметі лицензияланған азамат. ЖСО қызметіне қатысты істерді әкімшілік сот төрелігіне тағайындау жиілеп барады. ЖСО қызметі тек заң аясында болуы керек. Туындаған даулар атқарушылық іс жүргізу саласындағы заңнаманың жетілдірілмегендігін, сот орындаушыларының өздері тарапынан заңды бұзуын көрсетеді. ЖСО мемлекеттік (әкімшілік) органның белгілері жоқ. Мұндай істердің көп саны мен статистикалық мәліметтер әкімшілік сот төрелігінің нақты жағдайын көрсетпейді. Әділет министрінің айтуынша, процессуалдық әрекеттердің 70 пайызы ақпараттық жүйеде жүзеге асырылады. Бұл құқық бұзушылық қаупін барынша азайтуға болатынын көрсетеді. Даулы мәселелерді шешу үшін сотқа дейінгі рәсімнің барлық мүмкіндіктерін қарастыру қажет. ЖСО палатасы өзін-өзі реттейтін ұйым болып табылады және оған жауапкершілікті арттыру керек. «Атқарушылық іс жүргізу туралы» заң қабылданған 11 жыл ішінде оған 397 түзету енгізілген. Көбірек тек Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске енгізілді. Қоғам белсендісінің айтуынша, егер оған қатаң қоғамдық бақылау орнатса, жеке сот орындаушыларының қызметін алты айдың ішінде «идеалды жағдайға» келтіруге болады.

Мысалы, ЖСО бойынша атқарушылық құжатты ұсыну мерзімі үш жыл өтсе де, атқару өндірісі қозғалған. Дегенмен, бұл факті ақпараттық жүйеде тіркелсе, бұл фактіні болдырмауға болар еді.

Даулы істер кассациялық сатыға түседі, онда көптеген күмәндар мен сұрақтар қалады. Қаралған істер «Бағалау қызметі туралы» Заңда туындайтын көзқарас мәселелері сұрақтар туғызғанын көрсетеді.

Төмендегі кестеде Республикалық палата мәліметтері бойынша аймақтар бойынша ЖСО саны көрсетіледі [17].

4-кесте. Аймақтар бойынша ЖСО саны және азаматтық құқықтық статистика.

	ЖСО саны 2023 жылдың сәуір айындағы жағдай бойынша	2022 жылға арналған азаматтық-құқықтық статистика
Астана	245	59 506
Алматы қаласы	300	102 649

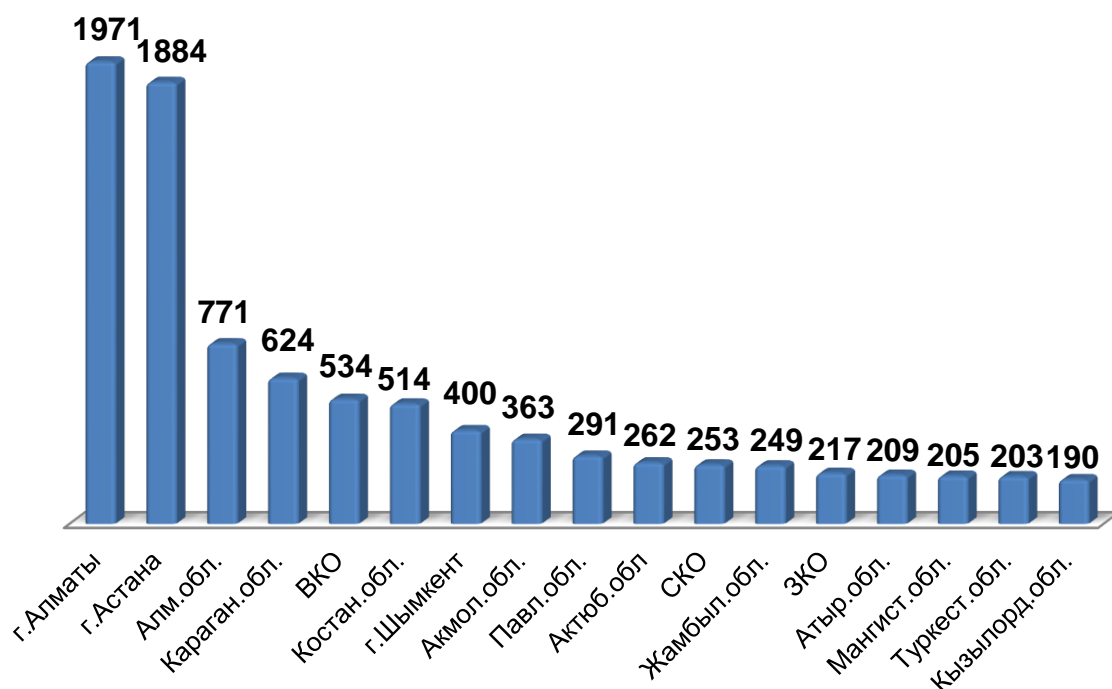
4-кестенің жалғасы.

Шымкент	147	27 192
Алматы облысы	163	37 105
Ақтөбе облысы	110	22 195
Атырау облысы	89	17 469
Ақмола облысы	85	18 417
Батыс Қазақстан облысы	78	17 337
Шығыс Қазақстан облысы	86	29 155
Жамбыл облысы	97	23 397
Қарағанды облысы	144	46 309
Қостанай облысы	96	23 192
Қызылорда облысы	76	18 453
Маңғыстау облысы	75	16 975
Солтүстік Қазақстан облысы	51	13 217
Павлодар облысы	92	25 178
Түркістан облысы	146	24 621
Абай ауданы	51	5011
Жетісу облысы	41	4905
Ұлытау облысы	21	2276

Елге немесе аймаққа қажетті сот орындаушыларының оңтайлы саны халықтың саны, сот істерінің саны және құқықтық жүйенің тиімділігі сияқты әртүрлі факторларға байланысты өзгеруі мүмкін. Дегенмен, 100 адамға шаққандағы сот орындаушыларының оңтайлы санын есептеудің нақты формуласы жоқ, өйткені ол көптеген айнымалыларға байланысты.

Көп жағдайда көрсетілген сот орындаушыларының байланыс телефондары актуалды болмай жатады.

Қазіргі таңда елімізде 2179 жеке сот орындаушысы мен 260 мемлекеттік сот орындаушысы бар. 4 334 832 нотариалды әрекеттерге тыйым салу, 72 550 тіркеуге тыйым салу, 899 380 сапарға шектеу, 642 968 мүлікке тыйым салу, 32 820 324 шотқа тыйым салу.

2-сурет. ЖСО санаты бойынша келіп түскен шағымдардың саны [16].
Өндірісшілерге беруге арналған қаражатты мақсатсыз пайдалану фактілері бар.

2022 жылдың 12 айында республика соттары әкімшілік істер бойынша 1445 ішінара ұйғарым шығарды (2021 жылы – 537, 2022 жылы – 908). Өткен жылмен салыстырғанда жеке анықтамалар саны 41%-ға (371) артты.

Даулардың келесі санаттары бойынша ең жоғары көрсеткіш:

сот орындаушыларының әрекетіне (әрекетсіздігіне) дау айту бойынша – 9140 (2021 ж. – 4923, 2022 ж. – 4217) немесе 33 %.

Барлық облыстарға тән, көбірек – Алматы қалаларында -1971, Астанада -1884.

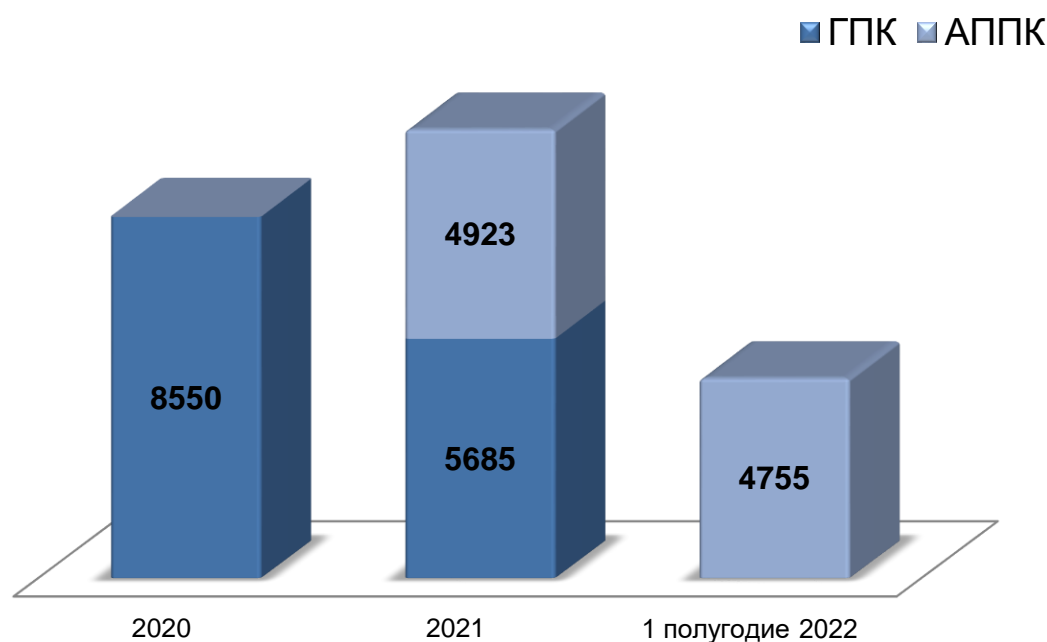
Сот орындаушыларына қатысты талап-арыздардың көп бөлігі атқарушылық іс жүргізу тараптарының барлық әрекеттеріне шағымданумен байланысты.

Әкімшілік істерді қарау нәтижелері:

Шешіммен аяқталды.

Аяқталған істердің жалпы санының 35%-ы сот шешімдерімен аяқталған – 8559 (2021 ж. – 4161, 2022 ж. – 4398).

сот орындаушыларының қаулыларын, әрекеттерін (әрекетсіздігін) даулау бойынша – 2 788 (33 %) (жеке және заңды тұлғалар – 1263 (45 %) , бас тарту – 1525 (55 %);

3-сурет. 2020-2022 жылдарға арналған істердің талданған санаты бойынша талап арыздардың түсуі [16].

Қазақстанда сот орындаушыларының рөлі туралы талқылау жалғасуда. Кейбір сарапшылар сот шешімін орындау жылдамдығы мен сапасын арттыру үшін сот орындаушыларының санын көбейту қажет десе, енді бірі жүйені жаңғырту мен жұмыс істеп тұрған қызметкерлердің оқуы мен біліктілігін арттырудың маңыздылығын атап өтті.

Германияның роман-германдық құқықтық жүйенің мұрагері ретінде көптеген құқықтық мәселелерде де бағыт-бағдар беретінін ескерсек. Атап айтқанда, әкімшілік сот төрелігі бойынша тәжірибе. Қазақстан Республикасындағы атқарушылық іс жүргізуді реттеу проблемаларын ескере отырып, Германия Федеративтік Республикасындағы атқарушылық іс жүргізу жүйесінің 100 жылдан астам уақыт бойы еш өзгеріссіз келе жатқанын білу таң қалдырды. Атқарушылық іс жүргізу саласындағы негізгі құқықтық акт 1879 жылы күшіне енген 1877 жылғы Азаматтық іс жүргізу кодексі болып табылады. Сот орындаушысына, мысалы, Қазақстандағыдай толық өкілеттіктер берілмейді. Сонымен қатар, Германия Федеративтік Республикасының атқарушылық өндірісінде бірқатар әрекеттерді тікелей сот (аудандық сот) немесе сот департаментінің лауазымды тұлғасы (reutsflegler) орындайды. Сонымен қатар, соңғы уақытта үлкен өкілеттіктерге ие сот орындаушыларының өкілеттіктерін кеңейту үрдісі байқалды.

Көріп отырғаныңыздай, Германиядағы атқарушылық іс жүргізу сот жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Біздің республикамызда атқарушылық іс жүргізу тікелей Әділет министрлігінде атқарушы билікті реттеудің бір бөлігі болды, содан кейін өзін-өзі реттейтін ұйымға ауыса

отырып, қазіргі уақытта министрлік ішінара реттейді. Бұл саланы соттан кейінгі процесс ретінде сот жүйесіне берудің орындылығы туралы мәселе бар.

Шешімді орындау жартылай сот қызметкерлеріне, мысалы, хатшыларға да берілуі мүмкін.

Германияның қызықты тәжірибесі төмендегідей. Қамаудан қорғалған негізгі айлық сома деген ұғым бар. Басты міндет – борышкерді мәжбүрлеп өндіріп алу кезінде оның өмірлік маңызы бар мүлкінен айырмау. Бұл шамамен 1000 еуро. Біз өзіміздің нақты жағдайларды ескере отырып, оны жүзеге асыра аламыз. Халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтары мен жалғыз баспана мәселесі де маңызды. Қазіргі уақытта кепілдіктер жылыту маусымы кезінде тек уақытша сипатта болады. Тұрғын үй мәселелері бойынша ЖСО-ға қарсы сотқа түсетін талап-арыздар өте көп.

Сондай-ақ қамтуды арттыру және ақпарат сапасын арттыру мақсатында тыйым салынған мүліктің электрондық сауда алаңын жылжымалы және жылжымайтын мүлікті сатудың танымал платформаларымен біріктіру мүмкіндігін қарастыру ұсынылды.

Көлік немесе компьютер белгілі бір жағдайларда тәркіленуі мүмкін. Жұмысты аяқтау үшін көлік немесе компьютер қажет болса, бұл заттарды тәркілеуге болмайды.

Бұл жол жүру үшін көлік қажет болғанда да қолданылады. Бұл жұбайына жұмысқа жету үшін көлік қажет болған жағдайларға да қатысты. Сонымен қатар, егер отбасы мүшелерінің денсаулығына байланысты көлік қажет болған жағдайларда.

Барлық осы жаңашылдықтарды енгізу үшін тараптарды хабардар ету процесі дұрыс жұмыс істеуі қажет. Борышкерлер өз құқықтары мен міндеттерін түсініп, атқарушылық іс жүргізу барысы туралы нақты ақпаратпен қамтамасыз ету үшін сот орындаушылар мен борышкерлер арасындағы байланысты жақсарту маңызды. Бұл түсініспеушіліктер мен дауларды азайтуға және сот шешімдерін орындауға көмектеседі.

ЖСО тиімділігін арттыру үшін кейбір авторлар [18] ең төменгі жасты, сондай-ақ заң саласында үш жылдық жұмыс тәжірибесін енгізуді ұсынды. Бұл ұсыныстармен келісуге болады, дегенмен, көптеген салаларда әртүрлі лауазымдар мен жұмыс ерекшеліктерін ескере отырып, заң мамандығын анықтаудың бірыңғай тұжырымдамасы жоқ.

ЖСО-мен сот ісін жүргізу мәселелерін шешу жолдарының бірі кадрлардың сапасы, іріктеу және сертификаттау болып табылады. Заңнамаға сәйкес, жеке сот орындаушысы қызметімен айналысу құқығына үміткер тұлғаларды аттестаттау жөніндегі комиссия жұмыс істейді, ол сапаға жауапты. «Жеке сот орындаушысы қызметімен айналысу құқығына үміткер адамдарды аттестаттаудан өткізу жөніндегі комиссия туралы ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 599 қаулысымен осы комиссияның құрамына мәслихат депутаты кіреді. Бұл талап толығымен негізделген емес деп саналады. Аттестацияны қабылдайтын адамның осы салада білімі болуы керек. Комиссия құрамына соңғы кездері

белсенділік таныта бастаған азаматтық қоғам өкілдерін, тәжірибелі заңгерлерді, ұстаздық қызметпен айналысатын тәжірибелі судьяларды енгізу мақсатқа сай болар еді.

Сот орындаушыларының қызметі мемлекеттік функция болып табылады. Дегенмен, оның қазір бар нысанында оны мемлекетке жатқызу қиын. Бәсекелестік ортаның, өзін-өзі реттеудің белгілері бар. Бұл жерде Әділет министрлігінде көптеген реттеу және бақылау функциялары қалғанын да ескеру қажет.

Сот орындаушыларының әрекеттеріне түскен шағымдардың жалпы санынан сот тәжірибесінде келесі талаптар жиі кездеседі:

- алимент бойынша берешекті анықтау бойынша – **858** ;
- мәжбүрлеу шараларын қабылдау туралы – **841** ;
- тыйым салынған мүлікті өткізу бойынша – **826** ;
- атқару санкциясын, атқару шығындарын, өсімпұлдарды және ЖСО қызметі бойынша төлемақы мөлшерін өндіріп алу және олардың мөлшерін айқындау үшін – **652** ;
- АІЖК-нің 251-бабына сәйкес атқарушылық іс жүргізу тараптары енгізбеген, заңға қатысты даулар – **109** [Сот орындаушыларының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) даулау туралы әкімшілік істерді қараудағы сот тәжірибесін талдау].

Сот орындаушыларының қызмет аясын түрлерге бөлу мүмкіндігін қарастыру ұсынылады. Мұндай бөлу сапаны жақсартады, құзыреттілік деңгейін көтереді және сонымен бірге ЖСО-ға қатысты сот ісін жүргізудің тәуекелдерін азайтады. Мысалы, алимент өндіру, азаматтық құқық, тұрғын үй мәселелері бойынша маманданған сот орындаушысы. Осылайша, сандық және көптеген мәселелер басым болатын жағдайлар санаттарына тоқталып, кадрлардың кәсібилігін күшейтіп, қажеттілікті толтыруға, оларды оқыту үшін неғұрлым сәйкес бағдарламаларды дайындауға болады .

Көптеген істер жеке сот орындаушыларының ерікті түрде орындау мерзімдерін қамтамасыз етпеу мәселелеріне қатысты. Бұл әдетте дауға әкеледі. Көбінесе борышкерлер мұндай мерзімнің оларға берілмегенін алға тартады.

«Атқарушылық іс жүргізу туралы» Заңның 11-бабының 1-1-тармағына сәйкес атқарушылық құжаттар, 4-тармақшада көзделген құжаттарды қоспағанда, сот актісі заңды күшіне енген күннен бастап бес жұмыс күнінен кешіктірмей орындауға ұсынылуы мүмкін.

Дау көп болатын істердің келесі санаты – алимент өндіру. Алимент бойынша берешек мөлшерін сот орындаушысы өндіріп алу жүргізілмеген уақыт ішінде борышкердің алған нақты жалақысын (кірістерін) негізге ала отырып, шешімнің орындалу орны бойынша айқындайды. Егер борышкер осы кезеңде жұмыс істемесе немесе оның табысы мен өзге де кірісін растайтын құжаттар ұсынылмаса, алименттік берешегі берешекті өндіріп алу кезіндегі Қазақстан Республикасындағы орташа айлық жалақысы негізге ала отырып айқындалады. Орташа айлық жалақыны қолдану орынсыз деп танылады. Әдейі төлемеушілерді былай қойғанда, мұндай мәжбүрлеу жұмыссыздардың

жағдайын қиындатады. Сондай-ақ борышкердің біліктілігін қарастыру керек. Бұл жерде отбасы институты туралы да айту керек. Көбінесе ажырасудың себебі – отбасылардың қаржылық проблемалары. Көптеген отбасылар қазірдің өзінде қарызы бар отбасыларды құра бастауда. Отбасын құрмас бұрын ерлі-зайыптылар бір-бірінің қаржылық жағдайын, несие, ипотека, т.б. туралы толық айтып беруі керек.

Балаларды қолдауды анықтаудың маңызды аспектілерінің бірі қамқорлыққа алынбайтын ата-ананың табысын бағалау болып табылады. Бұл процесс салық декларацияларын тексеру, төлем түбіртектерін, қаржылық есептерді немесе жұмыс берушілер немесе мемлекеттік органдар арқылы кірісті тексеру сияқты әртүрлі әдістерді қамтуы мүмкін. Кейбір жағдайларда, егер ата-ана қаржылық міндеттемелерін орындаудан әдейі жалтарса, кірісті есептеу қажет болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта көптеген адамдар такси жүргізушісі болып табыс табады. Іс жүзінде бұл қызмет түрі үшін жалақы деңгейін бағалау қиын. Жүргізуші куәлігінің тоқтатылуы мәжбүрлеудің қызықты тәжірибесі болып табылады.

Сондай-ақ қорғаншыларға да, қамқоршылыққа алынбайтын ата-аналарға да даулар туындаған кезде құқықтық көмек пен медиация қызметтеріне жүгіну үшін ресурстарды қамтамасыз ету маңызды. Әрбір ата-ана баласының амандығын түсінеді, ойлайды. Медиация ата-аналарға балаларды қолдау туралы келісімдер бойынша келіссөздер жүргізуге және кез келген мәселелерді немесе жағдайдағы өзгерістерді бейбіт жолмен шешуге көмектеседі, бұл қымбат тұратын сот ісін жүргізу қажеттілігін азайтады.

Алименттерді анықтауға екі жақтың жасы мен денсаулығы, балаларының болуы, асырауындағы жұбайдың төлем қабілеті және неке кезінде тараптардың кез келген құрбандықтары немесе жарналары сияқты басқа факторлар да әсер етуі мүмкін. Көбінесе іс жүзінде сот орындаушысы барлық факторларды есепке алмайды.

«Атқарушылық іс жүргізу туралы» Заңның 118-бабына сәйкес жеке сот орындаушысының қызметіне ақы төлеу осы Заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, атқарушылық іс жүргізу шеңберінде борышкердің қаражаты есебінен жүргізіледі. Он мың айлық есептік көрсеткіштен аспайтын шекті мөлшерлер белгілене отырып, жағдайлардың санатына және өндіріп алу мөлшеріне қарай үштен жиырма бес пайызға дейінгі мөлшерде.

Іс жүзінде төлем сот орындаушысын айналып өтіп, бірақ қозғалған атқарушылық іс жүргізу шеңберінде жүзеге асырылатын жағдайлар бар.

Атқару құжатының талабын орындаудың еріктілігі туралы дау туындаған жағдайда мынадай мән-жайларды тексеру қажет:

- атқарушылық іс жүргізуді қозғау туралы борышкерді тиісінше хабардар ету;
- сот орындаушысының қолданатын мәжбүрлеу шаралары (ақшаға, мүлікке және т.б. тыйым салу);
- атқарушылық құжаттың орындалу мерзімі.

Жалпы сот орындаушыларына қатысты көтерілген мәселелер осы саладағы заңнаманың кемшіліктерін көрсетеді. Және де атқарушылық іс жүргізудің әкімшілік әділет саласындағы орнының негізділігі мәселесі. Бұл мәселе аясында тәуелсіз сарапшылар мен зерттеушілердің ойлары да екіге бөлінген. Бірақ бұл мәселе, көтерілген мәселелерді ысырып қоюға мүмкіндік бермейді.

Судьялар мен сот жүйесі қызметкерлерінің сот жүйесіне түсетін салмақты азайту, сонымен қатар сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыру мәселелері бойынша сұхбаттарын, баяндамаларын, мақалаларын талдай келе мынадай қорытынды түйінделді.

Көптеген елдер тараптарға дауларды дәстүрлі сот жүйесінен тыс шешуге көмектесу үшін медиация сияқты дауларды шешудің баламалы әдістерін енгізді. Бұл дауларды шешудің тиімді және үнемді жолы болуы мүмкін және сот жүйесіне түсетін жүктемені азайтуға көмектеседі.

Кейбір елдер соттарға өз істерін тиімдірек басқаруға көмектесу үшін технологиялар мен деректерді талдауды пайдаланатын істерді басқару жүйелерін енгізді. Бұл жүйелер істерге басымдық беруге, прогресті бақылауға және қосымша ресурстар қажет болуы мүмкін аймақтарды анықтауға көмектеседі.

Көптеген елдер сот процесін оңтайландыру және дауларды шешуге қажетті уақыт пен ресурстарды қысқарту үшін процессуалдық реформалар енгізді. Бұл реформалар рәсімдерді оңтайландыру, құжаттарды электронды түрде беру және өңдеу, істерді біріктіру сияқты шараларды қамтуы мүмкін.

Сот жүйесіне жүктемені азайту үшін бірнеше стратегияларды қолдануға болады:

1. Дауларды шешудің баламалы әдістерін ілгерілету. Тараптарды дауларды соттан тыс медиация немесе арбитраж арқылы шешуге ынталандыру сот органдары қарауы тиіс істердің санын азайтуға көмектеседі.

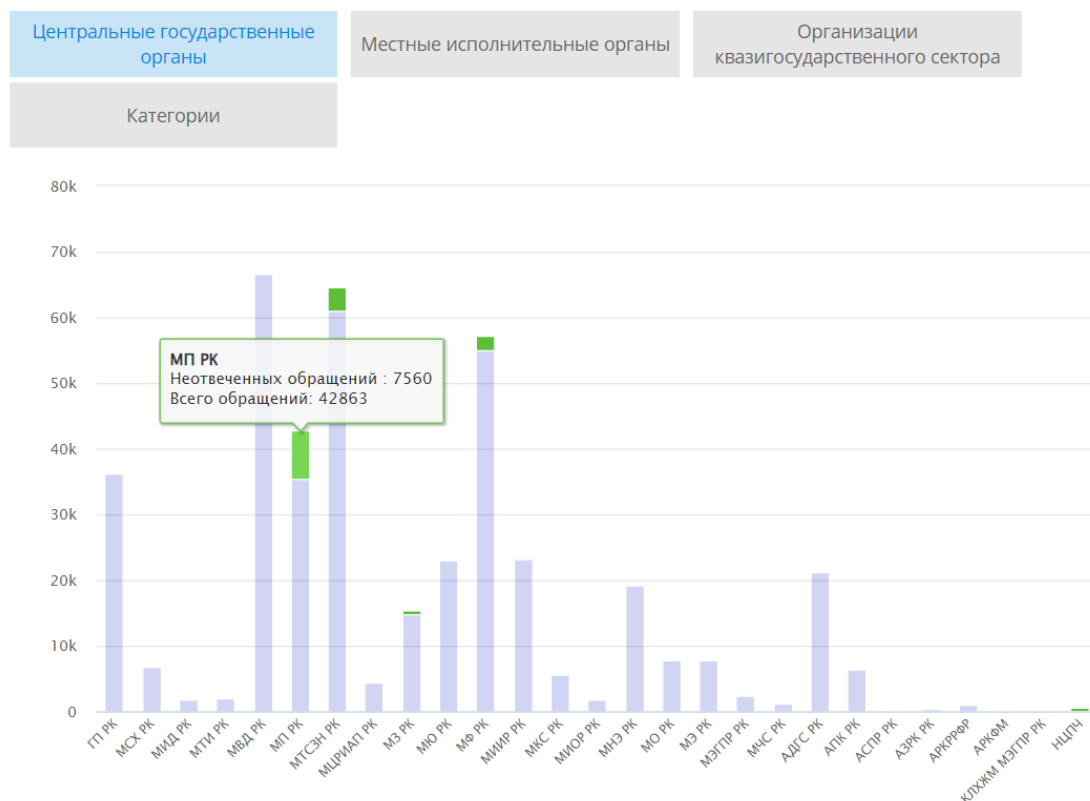
2. Процедураларды жеңілдету. Сот процедураларын жеңілдету және дауларды шешуге кететін уақыт пен ресурстарды қысқарту сот жүйесіне түсетін салмақты азайтуға көмектеседі. Бұған талап етілетін тындаулар санын азайту, нысандар мен құжаттаманы стандарттау, электронды тіркеу мен өңдеуді енгізу сияқты шаралар кіруі мүмкін.

3. Сот ресурстарының ұлғаюы. Сот жүйесін қосымша судьяларды немесе сот қызметкерлерін қаржыландыру сияқты қосымша ресурстармен қамтамасыз ету сот жүйесінің әлеуетін арттыруға және дауларды шешудегі кідірістерді азайтуға көмектеседі.

Жалпы алғанда, сот жүйесіне түсетін жүктемені азайту процессуалдық реформаларды ғана емес, дауларды шешуге құқықтық мәдениет пен көзқарасты өзгертуді қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді.

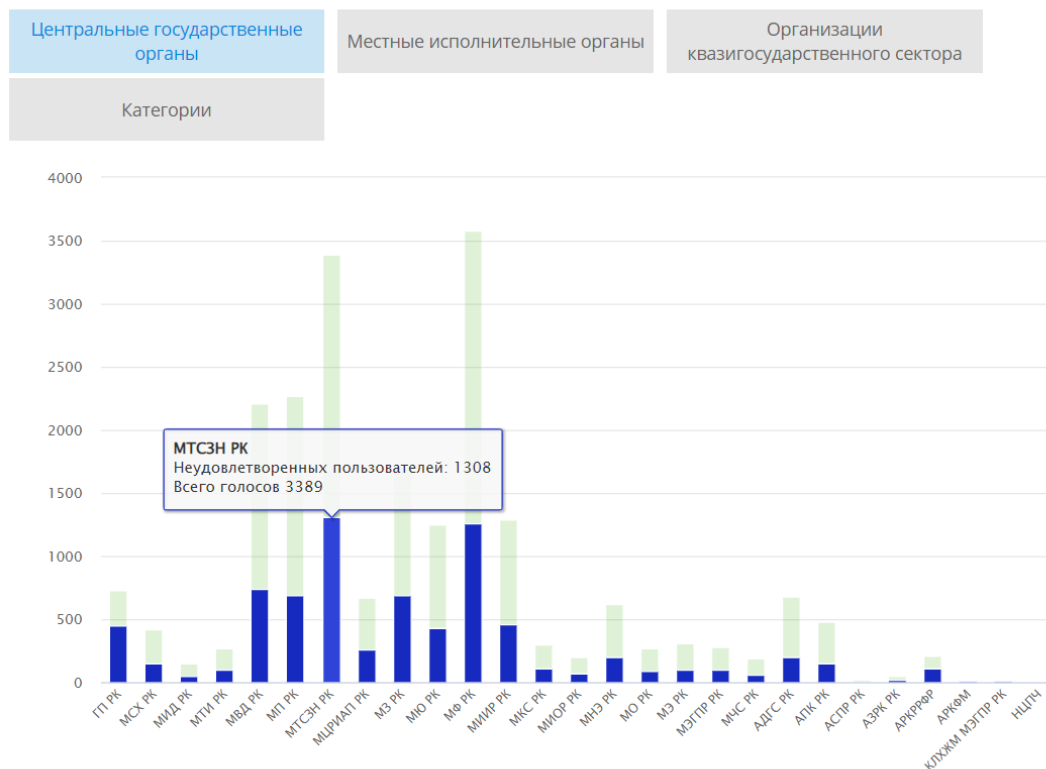
Сұраныстардың саны, жауапсыз қалған өтініштер, қанағаттанбаған пайдаланушылар, мемлекеттік қызметкерлерге салынатын ақшалай айыппұлдар арасындағы байланысты келесі мәліметтер көрсетеді.

ИНФОГРАФИКА ПО ПОСТУПИВШИМ И ОТВЕЧЕННЫМ ОБРАЩЕНИЯМ

4- сурет. Орталық мемлекеттік органдарға келіп түскен өтініштер, 2022 жыл бойынша [19].

ИНФОГРАФИКА ПО УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ ОТВЕТАМИ ГО

5-сурет. Орталық мемлекеттік органдардың жауаптарына қанағаттанбағандардың 2022 жыл бойынша саны [19].

Орталық мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларына салынған айыппұлдар [20]:

Экология министрлігінің вице-министрі – 1;

Әділет министрлігінің өкілі -1;

Ішкі істер министрлігінің өкілі -1;

Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің өкілі -1;

Экология министрлігінің өкілі -1;

Қаржы министрлігінің өкілі -1;

Кіріс және аудит органдары - 57;

Құрылыс комитеті -3;

Құрылыс бөлімі -1;

Экология кафедрасы -3;

Әділет департаменті -4;

Техникалық реттеу және метрология комитеті -2;

Бәсекелестікті қорғау және дамыту департаменті -4;

Төтенше жағдай департаменті -1;

ҰҚК -1;

Әскери бөлім - 1;

Полиция органдары -11;

Табиғи монополиялар департаменті -2;

Денсаулық сақтау басқармасы -8;

Жер ресурстары органдары -2;

Инвестициялар және кәсіпкерлікті дамыту басқармасы -1;

Алматы қаласы сан-эпидемиологиясы - 1;

Білім беру органдары -3;

Еңбек комитеті бөлімі-2;

Мемлекеттік және еңбек инспекциясы басқармасы - 1.

Талдау көрсеткендей, көп бөлігі Қаржы министрлігі мен оның бөлімшелеріне жүктелген – 56 (20%). Оның ішінде Кіріс департаменттері-7 (Ақтөбе - 3, Түркістан -1, Шымкент -1, Алматы -1, Атырау -1); Кіріс басқармалары - 31 (Шымкент - 6, Түркістан - 3, Алматы - 3, Алматы - 3, Ақмола - 1, БҚО - 1, Шығыс Қазақстан - 2, Нұр -Сұлтан - 3, Маңғыстау - 1, Қарағанды - 2, Алматы - 3 , Атырау -1, Қызылорда - 1, Павлодар - 1); аумақтық мемлекеттік және аудит органдары – 11 (Маңғыстау – 4, Ақмола – 4, Түркістан – 2, БҚО – 1).

4 және 5 суреттердегі статистика мен айыппұлдар арасындағы байланысты байқауға болады. Осы орайда сол сандарға тиісті уақытта назар аудару мәселесі актуалды болып есептеледі. Басқарудың жоғарыдан төмен емес, төменнен жоғары тетіктері осылай жүзеге асырылады. Және жұмыстар жүйелі және дер кезінде жасалған дұрыс болып есептелінеді. Бұл алдағы ұсыныстарда өз көрінісін тапты.

Әкімшілік органдар мен лауазымды тұлғаларды жауапқа тарту статистикасы олардың басқаруды енгізуге байланысты өзгерістерге дайын еместігін және жоғары тұрған органдардың төменгі органдардың қызметіне

бақылаудың жоқтығын көрсетеді, бұл жалпы алғанда халықтың мемлекетке деген сенімінің деңгейіне әсер етеді.

ӘРПК-нің 175-бабының екінші бөлігіне сәйкес, мемлекеттік органдар Кодекс қолданысқа енгізілгенге дейін әкімшілік рәсімдерді реттейтін нормативтік құқықтық актілерді осы Кодекске сәйкес келтіру бойынша жұмыстарды жүргізуі тиіс болатын. Алайда, сот тәжірибесі, мемлекеттік органдарға қатысты нақты анықтамалардың саны нормативтік құқықтық актілерде, оның ішінде салалық заңнамалық және заңға тәуелді актілерде олқылықтарды көрсетеді. Осыны ескере отырып, уәкілетті мемлекеттік органдар өздері әзірлеушілер болып табылатын нормативтік құқықтық актілерге аудит және мониторинг жүргізуі қажет.

Әкімшілік сот төрелігін екінші жағынан қарасаңыз – азаматтардың, яғни мемлекеттік органдарға қатысты жеке және заңды тұлғалардың ара-қатынасында да проблемалар бар. Азаматтың мемлекеттік органдарға жүгіну, қажетті және қажетсіз органдарға арыз жазу құқығын асыра пайдаланып, сол арқылы қағазбастылық пен бюрократияға жол беріп, мемлекеттік қызметшілерге артық жұмыс көлемін туғызатын жағдайлар бар. Қазіргі уақытта бұл іріктеу процедурасы және уәкілетті органдарды іріктеу ХҚКО-ға өтініш берген кезде және электронды жүйе арқылы максималды түрде «електен» өтеді. Алайда, мәселе осы мемлекеттік органның құзыретіне кірмейтініне қарамастан, азамат бірнеше мемлекеттік органдарға және бірнеше рет жүгінетін жағдайлар әлі де бар. Азамат заңды күшіне енген сот шешімі бар болса да, мемлекеттік органдарға жүгінген. Көбінесе бұл тәжірибе Парламент қабырғасында кездеседі. Парламент – оның бюроларының, комитеттерінің және депутаттарының түрінде заң шығарушы орган. Жеке мәселелерді емес, мәселе қоғамның немесе бір топ тұлғалардың мүдделеріне қатысты болатын жүйелі мәселелерді қарастыру ұсынылады. Мысалы, жүз адам қол қойған өтініштер мен шағымдар. Мұндай бөлу өзекті және жүйелі мәселелерге көбірек көңіл бөлуге және шешуге мүмкіндік береді. Мұндай шара азаматтық қоғамды белсендіруге де мүмкіндік береді. Соңғы кездері әртүрлі петицияларға жиі қол қойылуда.

Парламенттің регламентіне міндеттеуді енгізу, белгілі бір комитеттің отырысында нақты мәселені талқылау, мысалы, петиция 10-100 мың қол жинаса, мақсатқа сай болады. Бұл ретте мәселені шешу кезеңдері баспасөз қызметімен бірге жүруі керек.

Сот орындаушыларының қызметіне қатысты даулар атқарушылық іс жүргізу жүзеге асырылатын елдің сот жүйесінде қаралуы тиіс. Көптеген елдерде атқарушылық істермен айналысатын арнайы сот бар, мысалы, Ұлыбританиядағы Атқару соты немесе АҚШ-тағы Құқық қорғау бюросы. Сот орындаушысымен даулары бар тараптар тиісті сотқа шағым немесе апелляциялық шағым бере алады.

Сот орындаушысының шағымдарының санын азайту үшін бірнеше қадамдар жасауға болады, соның ішінде:

Сот орындаушыларын тиісті заңдар, рәсімдер және озық тәжірибелер бойынша жан-жақты оқыту дауларға әкелетін қателер мен түсінбеушіліктерді азайтуға көмектеседі. Сот орындаушылары мен борышкерлер арасындағы байланысты жақсарту шиеленіс пен түсініспеушілікті азайтуға көмектеседі. Орындау процесі туралы анық және нақты ақпарат беру даулардың туындау ықтималдығын азайтуға көмектеседі. Атқарушылық іс жүргізуге байланысты алымдар мен шығындар туралы анық және ашық ақпаратты ұсыну алымдарға қатысты дауларды азайтуға көмектеседі. Сот орындаушылары үшін нақты жауапкершілік тетіктерін белгілеу олардың кез келген қателер немесе теріс қылықтар үшін жауапкершілікке тартылуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

АІЖК-нің 298-бабына сәйкес, заңнамада белгіленген тәртіппен қабылданған және жарияланған нормативтік құқықтық актінің күшін жоюға бағытталған нормативтік құқықтық актінің күші бар азамат немесе заңды тұлға олардың құқықтары мен кепілдік берілген заңды мүдделерін бұзады деп есептейді. Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарына сәйкес осы нормативтік құқықтық актіні толығымен немесе жекелеген бөлігінде заңға қайшы деп тану туралы талаппен сотқа жүгінуге құқылы.

Азаматтық істердің соттылығы АІЖК-нің 26-29-баптарымен белгіленген. Алайда, әкімшілік соттар шеңберінде нормативтік құқықтық актілермен реттелетін жария-құқықтық мәселелердің ауқымына қатысты даулардың юрисдикциясын қарастыру орынды деп саналады.

Мемлекеттің барлық билік функциялары нормативтік құқықтық актілермен белгіленеді. Атап айтқанда, заңдар, үкімет қаулыларымен бекітілген ережелер, уәкілетті мемлекеттік органдардың бірінші лауазымды адамдары бекіткен бұйрықтар және т.б. Осы құқықтық актілердің қолданылуынан туындайтын дауларды әкімшілік соттар тұтастай қарау мақсатқа сай деп танылады.

Жоғарыда әкімшілік сот төрелігінің бұзылуымен персонал қозғалысының өзара байланысы атап өтілді. Осыған байланысты Әдеп жөніндегі уәкілдің функцияларын толықтырып, оны Әкімшілік әділет және әдеп жөніндегі уәкіл деп қайта атау ұсынылады. Бұл ұсыныс қосымша қаржыландыруды қажет етпейді, өйткені әрбір мемлекеттік органда нақты ұстаным бар. Әкімшілік әділет уәкілінің жұмысының мәні келесідей болмақ. Оның зерттеу пәні құрылымдық бөлімшелердің, лауазымды тұлғалардың өтініштерін қарау мәселелері болады. Сіз әрқашан дерлік статистикадан немесе шағымдардың санынан мәселенің бар екенін айта аласыз. Мысалы, белгілі бір уақыт аралығында шағымдар саны артады. Әрине, себептер әртүрлі жағдайлар болуы мүмкін. Уәкілдің міндетіне отырыстың тиісті хаттамасын ресімдей отырып, мемлекеттік орган алқасының қарауына осындай мәселелерді қою туралы мәселе кіреді. Президент Әкімшілігінің өтініштерге жауапты тұлғаға қатысты тәжірибесі қолдануға келерлік.

Жоғарыдағы аталған ұсыныстарға қоса, келесі мәселе әкімшілік әділеттің тиімділігін арттыру жолында және бірегей мақсаттарға қол жеткізуге жол беріледі деп есептелінеді.

Қазіргі заманда цифрлық заманда түрлі инновациялар қолданылуда. Осы бағытта жасанды интеллекттің орны бөлек. Бұл ұсыныс бойынша адам мен азаматтардың, мемлекеттік органдардың, соттың ресурстарын үнемдейді деген сенім бар.

Сот шешімдерінің ауқымды базасын, азаматтардың, мемлекеттік органдардың, соттардың мүдделерін ескере отырып, келесі жобаны қарастыру қызықты болады деп күтілуде. Бұл ұсынысты мобильді қосымшаның ішінде жасауға болады. Негізгі серіктестер Жоғарғы Сот, облыстық соттар (азаматтық және әкімшілік істер бойынша), сот палатасы, адвокаттар қауымдастығы, қосымшаларды әзірлеу жөніндегі маман, төрелік АЖ интеграциясы бойынша маман болуы мүмкін. Негізгі қызмет түрі сот отырысына дейін заңгерлік кеңес беру, сот жүктемесін азайту, процесте жеңіске жету мүмкіндігін нақты бағалау болады. Бұл идея талқыланып, жүзеге асырылуда. Алайда, қазіргі уақытта бұл мүмкіндіктерді тек соттар пайдалана алады. Ақылды платформа іске қосылған Bridge, онша жұмыс істемейді және нәтиже көрсетпейді. Жеке мәліметтерді, сот шешімдерінің негізін, шолу және жалпылама тәжірибені, халықаралық тәжірибені сақтай отырып, төрелік жүйесімен интеграция қажет. Үлкен деректерді талдау үшін жасанды интеллектті пайдалану. Ақпаратты жинау және түпкілікті өңдеуді заңгер жүргізеді. Бұл ұсынысты жүзеге асыру жолында туындауы мүмкін кедергілер мемлекеттік органдардың бюрократизмі, жеке мәліметтер мен құпиялар туралы заң, Төрелік деректер базасына қауіпсіз шлюз қосылымын қамтамасыз ету болып табылады. ЭҚ технологиясы белсенді түрде қолданылатын болады.

Мұндай өнімнен бәрі де ұтады, жеңіліске апаратын істер мәжбүрленбейді, бұл арыз берушіге де, барлық қатысушыларға да тиімді емес, тағы да сот жүктемесі азаяды, арызданушының артық шығыны, уақытын үнемдеу, сотқа дейінгі процесте заң консультанттарының табысы артады, ал ешкімді алдаудың және жалған үміт берудің қажеті болмайды. Істің нәтижесін сенімді түрде болжау мүмкін емес, өйткені көптеген факторлар сот ісінің түпкілікті нәтижесіне әсер етуі мүмкін, соның ішінде судьяның немесе алқабилердің заңды түсіндіруі, ұсынылған дәлелдер және адвокаттардың дәлелдері. Дегенмен, жиналған материалдар мен ұқсас сот істерін талдау негізінде істі жеңу немесе жеңілу ықтималдығын бағалауға болады. Сот жүйесінің деректер базасын пайдалану үшін (республикалық деңгейде сот ісін жүргізу саны азайса, меморандум жасалуы мүмкін).

Жасанды интеллект (AI) алгоритмдерін заңдылықтарды анықтау және нәтижелерді болжау үшін сот істерінің үлкен деректер жиынында оқытуға болады. Мұндай жобаның табысты болуы алгоритмді оқыту үшін пайдаланылатын деректердің сапасына және талдауға қатысатын заңгерлердің тәжірибесіне байланысты болады.

Алгоритмнің істер арасындағы үстірт ұқсастықтарды ғана емес, заңды принциптерге негізделген дәл болжам жасауын қамтамасыз ету үшін бұл процеске тәжірибелі заңгерлер тартылуы керек.

Мұндай жобаның кейбір әлеуетті артықшылықтары болуы мүмкін, соның ішінде тиімділік пен құқықтық шешімдер қабылдаудағы жүйелілікті арттыру, заңның күрделі және үнемі дамып отыратын сала екенін мойындау маңызды. Сондықтан, заңды шешім қабылдау процесінде AI пайдалану адам пікірін алмастыру ретінде емес, шешім қабылдаушыларға көмектесетін құрал ретінде қарастырылуы керек. Бұған қоса, алгоритмнің болжамында біржақтылық немесе кемсітушілік болмауын қамтамасыз ету сияқты этикалық және құқықтық ойларды ескеру қажет.

Мұндай жобаның нарықтағы табыстылығына келетін болсақ, ол әзірлеу және енгізу құны, алгоритмнің дәлдік деңгейі және заңгерлердің бұл технологияны қабылдауға дайындығы сияқты әртүрлі факторларға байланысты болады. Мұндай жобаға нарықтық сұраныс сонымен бірге тиімділікті арттыру және шығындарды үнемдеу сияқты оның бере алатын әлеуетті артықшылықтарына байланысты болады.

Жалпы әкімшілік әділетті тек мемлекеттік органдардың жұмысына қатысты мәселе ретінде қаралмайды. Бұл кешенді сұрақтардың жиынтығы. Соның ішінде азаматтардың әрекеттері, ара-қатынасы. Жалпы сот өндірісінің тиімділігі.

Берілген ұсыныстар тек мемлекеттік органдардың тарапынан ғана емес, сонымен қатар азаматтардың, нарықтың, азаматтық қоғамның қатысуын талап етеді.

Қорытынды

Заңдарда бәрі реттелмейтіні белгілі, күнделікті өмірде туындайтын мәселелердің барлығын реттеу мүмкін емес. Заңдар іс жүзінде олқылықтарға ие және әрқашан болады, тек заң шығарушының баяулығынан емес [2].

Адамның өмірге келген кезінен бастап барлық қызметі мемлекетпен байланысты. Туу, оқу, еңбек, салық, азаматтық хал актілерінен бастап, осы қатынастарды әділ реттеу және заңды сақтау мемлекеттің дамуына тікелей әсер етеді.

Әкімшілік сот төрелігінің дұрыс әрекеті шығындар мен билік тепе-теңдігі жүйесінің дұрыс жұмыс істеуіне серпін береді, мемлекеттік қызметтерді көрсету сапасын және мемлекеттік органдардың жұмысын жақсартады, нормативтік құқықтық актілердің проблемаларын анықтайды (мысалы, тұрғын үй мәселелер, еңбек даулары).

Осы уақыт ішінде әкімшілік сот төрелігі жақсы нәтиже көрсетті. Дегенмен, әртүрлі жағдайларға байланысты қайтару мәселесі бар. Заң шығарушы әрқашан нормаларды түсіндірудің барлық мүмкін нәтижелерін қарастыра алмайды. Ережелерді әділ қолданудың негізгі принциптері болуы керек. Жария-құқықтық даудың критерийін анықтау қайтару санын азайтады және көптеген салалардағы азаматтардың өзекті мәселелерін шешеді деп болжануда. Екібастұз қаласында орын алған төтенше жағдай әкімшіліктің көзін жұмып немесе жүйелі мәселелерге немқұрайлы қараудың қандай ауыр зардаптарға әкелетінін көрсетті.

Жария және жеке мүдделер арасындағы теңгерімді табу «Тыңдаушы мемлекет» мәселелерін шешуге көмектеседі. Сот жүйесі атқарушы органдарды бақылайтын және аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін, азаматтардың мүдделері мен құқықтарын қорғайтын нормативтік құқықтық актілердің орындалуының заңдылығын қадағалайтын биліктің дербес және дербес тармағы ретінде әрекет етуі керек.

Жұмыста аталған ұсыныстарды мүдделі мемлекеттік органдардың назарына жеткізе келе, тиісті сарапшылар санынан жұмыс тобын дайындап, көтерілген мәселелер бойынша отырыстар өткізіп, ӘРПК-ға толықтыру енгізу ұсынылады.

Сонымен қатар, ӘРПК-нің 175-бабының екінші бөлігіне сәйкес, мемлекеттік органдар Кодекс қолданысқа енгізілгенге дейін әкімшілік рәсімдерді реттейтін нормативтік құқықтық актілерді осы Кодекске сәйкес келтіру бойынша жұмыстарды жүргізуі тиіс болатын. Алайда, сот тәжірибесі, мемлекеттік органдарға қатысты нақты анықтамалардың саны нормативтік құқықтық актілерде, оның ішінде салалық заңнамалық және заңға тәуелді актілерде олқылықтарды көрсетеді. Осыны ескере отырып, уәкілетті мемлекеттік органдар өздері әзірлеушілер болып табылатын нормативтік құқықтық актілерге аудит және мониторинг жүргізуі қажет.

Жеке сот орындаушыларына қатысты ұсыныстар негізгі бөлігі салалық заңнаманы және процесті жетілдіруге бағытталған. Сонымен қатар, жалпы

атқарушылық іс жүргізудің әкімшілік әділеттегі орнының негізділігіне қатысты сұрақтар көтерілді.

Кодексті дұрыс қолданған жағдайда соттардың рөлі мен беделі азаматтардың назарында оң бағытта ғана өседі деп болжануда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

- 1 Верховный Суд Республики Казахстан. (2022). «Итоги года. Анализ отправления правосудия судами республики по административным делам за 12 месяцев». Дата обращения 16.11.2022 <https://sud.gov.kz/rus/content/appk-v-deystvii>.
- 2 Сборник конференции «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в РК» Астана / Под общ. ред. д.ю.н. Ж.Д. Бусурманова, 2012. - 150 с.
- 3 Р.А. Подопригора «Административная юстиция в РК», журнал Право и государство, № 4 (65), 2014.
- 4 Ю.Н. Стариков, Административная юстиция: проблемы теории.
- 5 Корф С.А. Административная юстиция в России / Цит. по : Административная юстиция: конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. С.
- 6 Л. Хван «Административная юстиция в странах Центральной Азии: проблемы имплементации, системности и доктринальной обоснованности»// Журнал «Юрист» №10, 2011 г. с. 56
- 7 Сот актілерінің банкі. Дата обращения 25.11.2022 <https://office.sud.kz>
- 8 Верховный Суд Республики Казахстан. (2022). «Обзор судебной практики по налоговым вопросам». Дата обращения 25.11.2022 <https://sud.gov.kz/rus/content/obzory-sudebnoy-praktiki>
- 9 Верховный Суд Республики Казахстан. (2022). «Выдержки из выступления Асанова Ж.К. на встрече с депутатами Мажилиса Парламента» Дата обращения 13.04.2022 <https://sud.gov.kz/rus/content/vystupleniya-pisma-intervyu>
- 10 Тотьев К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве // Государство и право. 2012. № 9. С. 25
- 11 Горшунов Д. Н. Нормы частного права и их реализация: автореф. дис. канд. юрид. наук / Д. Н. Горшунов. – Казань, 2013. – 23 с.
- 12 Тихомиров Ю.А. Публичное право. Учебник. М.: Изд-во БЕК, 2015.
- 13 Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. М.: «Статут», 2001. - 479 с.
- 14 Алексеев С.С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 2013.
- 15 Алексеев С.С. Частное право. - М.: Статут, 2014.
- 16 Верховный Суд Республики Казахстан. (2023). «Анализ судебной практики рассмотрения административных дел об оспаривании решений, действий (бездействия) судебных исполнителей». Дата обращения 10.05.2023 <https://sud.gov.kz/rus/content/>
- 17 Автоматизированная информационная система органов исполнительного производства Министерства юстиции РК и Портал органов правовой статистики и специальных учетов. Дата обращения 03.04.2023. <https://aisoip.adilet.gov.kz/forCitizens/ratingLawmen> и <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators/civil>

18 Асанов А.Е. Обеспечение эффективности института частных судебных исполнителей в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации, Научно-правовой журнал №3 (70) – 2022. – 216 с.

19 Открытые данные. Дата обращения 10.12.2022 <https://data.egov.kz>.

20 Верховный Суд Республики Казахстан. (2023). «Анализ применения меры процессуального принуждения в виде денежного взыскания за второе полугодие 2021 года и первое полугодие 2022 года». Дата обращения 10.05.2023 <https://sud.gov.kz/rus/content/>